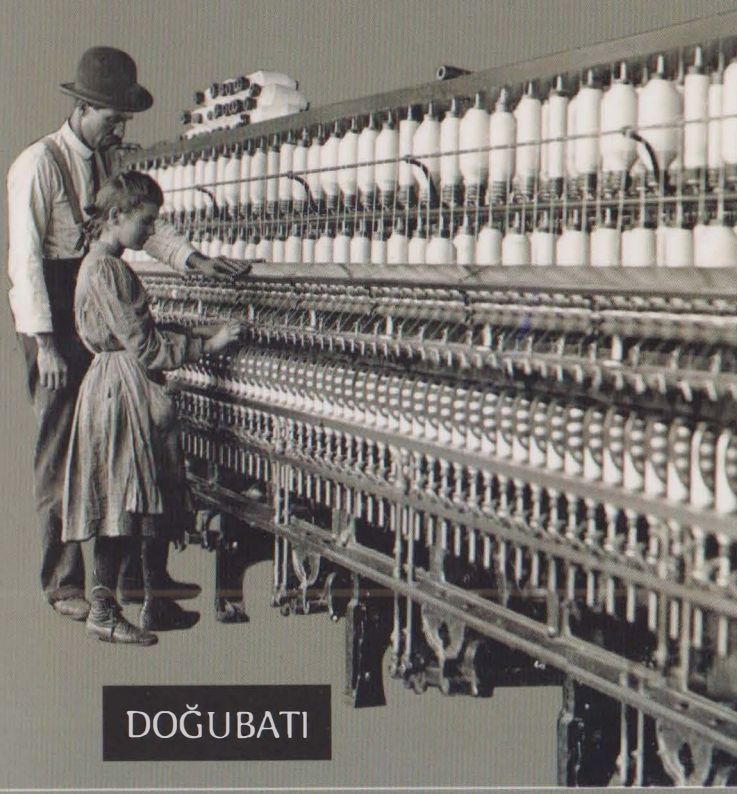
Hans Freyer

SANAYİ ÇAĞI

Çevirenler: Bedia Akarsu - Hüseyin Batuhan

Hazırlayan: M.Rami Ayas

DOĞUBATI

HANS FREYER

SANAYİ ÇAĞI

DOĞUBATI

Hans Freyer

Sanayi Çağı

Hans Freyer

Sanayi Çağı

Çevirenler:
Bedia Akarsu
Hüseyin Batuhan

Yayına Hazırlayan:
M. Rami Ayas

DOĞUBATI

© Tüm hakları Doğu Batı Yayınları'na aittir.

Almancadan Çevirenler
Bedia Akarsu
Hüseyin Batuhan

Yayına Hazırlayan
M. Rami Ayas

Kapak Tasarım
Mr. Z & Z

Tasarım Uygulama
Aziz Tuna

Baskı
Tarcan Matbaacılık
Eylül 2014

Doğu Batı Yayınları
Ankara Merkez:
Yüksel Cad. 36/4 Kızılay/Ankara
Tel: 0 312 425 68 64-425 68 65

İstanbul Dağıtım:
Hobyar Mah. Narlıbahçe Sok. No:6
Cağaloğlu/İstanbul
Tel: 0 212 243 47 11
www.dogubati.com

ISBN: 978-605-5063-18-4/ Sertifika No: 15036

Doğu Batı Yayınları-112 Sosyoloji-26

Kapak Resmi: Lewis Hine, 1908. *Kırk çalışanından onu küçük çocuklardan olan Catawba Cotton Mills'de sıradan bir iş günü. Baş kontrolör, küçük iplikçi kızı denetliyor...*

Hans Freyer (1887-1969)

31 Temmuz 1887'de Almanya'da, Leipzig'de doğdu. 1907'de Dresden-Neustadt'daki Kraliyet Seçkinler Lisesi'nden mezun oldu. Greifswald Üniversitesi'nde başladığı lisans öğrenimini Leipzig Üniversitesi'nde sürdürdü. "18. Yüzyıl Felsefe Tarihinin Tarihi" adlı bitirme teziyle, felsefe doktoru unvanıyla mezun oldu (1911). Georg Simmel ile çalışabilmek için Berlin'e gitti (1913). "19. yüzyıl Felsefi Düşüncesinde İktisadın Değerlendirilişi" başlıklı teziyle felsefe doçenti oldu (1920). Leipzig Üniversitesi Felsefe Kürsüsü'nde Doçent (1920-1922), Kiel Üniversitesi'nde Ordinarius Profesör olarak görev yaptı (1922-1925). 1925'te Leipzig Üniversitesi'ne geçerek orada Sosyoloji Bölümü'nü kurdu ve Leipzig Okulu diye anılan bir çevre oluşturdu. 1938-45 yıllarında Budapeşte'de misafir profesör ve Alman Bilim Enstitüsü Müdürü idi. 1948'de Leipzig Üniversitesi'ndeki görevine son verildi, Batı Almanya'ya sığındı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (1953), Ankara Üniversitesi'nin Siyasal Bilgiler (1954-55), Dil ve Tarih-Coğrafya (1955-57) ve İlahiyat (1960) Fakültelerinde misafir profesör olarak bulundu. 1963'te Münster Üniversitesi'nden emekli olan Freyer, Baden-Württemberg Eyaleti'nin Baden-Baden kentindeki Ebersteinburg'a taşındı. 18 Ocak 1969'da burada vefat etti. Hans Freyer Almanya ve Almanya dışında etkili oldu. *Theorie des objektiven Geistes - eine Einleitung in die Kultuphilosophie* adlı eserini İngilizceye çeviren Profesör Steven Grosby, Freyer'den etkilenenlerden bazıları olarak Max Scheler, Arnold Gehlen, Helmut Plessner, Ernst Cassirer, Theodor Litt, Alfred Schutz, Helmut Schelsky, Joachim Wach, Hans-Georg Gadamer, Talcott Parsons ve Edward Shils adlarını anmaktadır (Hans Freyer, *Theory of Objective Mind. An Introduction to Philosophy of Culture*. Translated and with an Introduction, by Steven Grosby, Ohio University Press, 1998).

İÇİNDEKİLER

İlkin 9

I. Sanayi Çağı'nın Dünya Tarihi Bakımından Anlamı 25
II. Sanayi Tekniğinin Tarihi 35
III. 19. Yüzyılda Toplumsal Tabakaların Yer Değiştirmesi 46
IV. Sanayi Toplumunun Gelişmiş Sistemi 56
V. Sanayi Toplumunun Manevî Sorunları 67
VI. Sosyolojinin Konusu ve Görevi 77

Dizin 88

İLKİN

Sanayi Çağı, Ord. Prof. Dr. Hans Freyer (1887-1969)'in 9-21 Ocak 1953 tarihleri arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ndeki altı konuşmasından oluşmaktadır. Birinci, üçüncü, beşinci konuşmaları o vakitler henüz doktorasını yapmamış olan (Prof. Dr.) Bedia Akarsu (1921); ikinci, dördüncü, altıncı konuşmaları da (Doç) Dr. Hüseyin Batuhan (1921-2003) Türkçeye çevirmişlerdir.

1954'de Ankara Üniversitesi'ne dâvet edilip Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde (1954-1955, 1956-1957 öğretim yılları) *İlkçağ Felsefesi Tarihi, Sosyoloji Kuramları Tarihi, Tarih Felsefesi*; Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde (1955-1956, 1956-1957) *Sosyolojiye Giriş, Endüstride Hareketlilik* derslerini veren Hans Freyer 1960'da gene Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'nde *Din Sosyolojisi* okutmuştur. Türkiye'de, "Sosyolojiye getirdiği yeni ışıklar, bu ilim sahasının yetkili bilginlerinin kabul ettiği gibi, büyük kuruculara has kuvvettedir" diye nitelenmeye uygun saygı gören; tarih ve kültür filosofu, toplumbilimci Hans Freyer'in yüzyılımızın birtakım dünya çapında önde gelen düşünür ve bilim insanlarını etkilediği bilinmektedir.

Bu kitapçıktaki ilk beş konuşmasında *Sanayi Çağı*'nın İngiltere ve Batı Avrupa'da başlayışını ve gelişme aşamalarını *toplumbilimi bakış açısından* ele alan Freyer, sonuncu konuşmasını da öz olarak toplumbilimini tanıtmaya ayırmıştır.

Freyer'e göre, 19. yüzyıl bütün yüzyıllar arasında, insanlık tarihinde en çok değişiklikler gösteren yüzyıl olmuştur. 1830-1870 arasında yeryüzünde demiryolu ağ sistemi kurulmuş; dört onyılda, dört binyıllık taşıtın, *atlı araba*nın yerini yeni ulaşım aracı *tren* almıştır. Sanayi devrimi, öteden beri alışılmış olan geleneksel el işi dünyasından yığın hâlinde mal üreten makina ilkesine geçiştir. Eski çağlardan sanayi çağının başlangıcına kadar herhangi bir ülke sınırlı, kendi içine kapalı birçok bölgelere ayrılır ve yaşam onun içinde olup biterdi. Bu bölgeler, bütünlüğü ve bağlantıları ile alışılmış düzenleri ve kurumları ile kendilerine özgü bir görünüşte idiler. Yalnızca ihtiyaç duyulan şeylerin alışverişinin yapıldığı doğal ve organik bir yaşama düzeni vardı; uzaktakilerle yapılan ticaret, alışverişe ancak çok az mal katıyordu. Sanayi çağıyla birlikte sınırlı, kendine yeten yaşama çevrelerinin yerine, büyük bir balık ağı gibi bütün insanları, bütün ihtiyaçları içine alan evrensel bir bağlantılar sistemi geçmiştir. Bu, *toplumbilimi bakımından*, eski toplumsal yapının tam bir değişimini gösterir. Sanayi hareketinin içine giren ya da bu harekete sonradan katılan bütün uluslar er geç bu değişmelerden geçiyor. Sanayileşmeyle düzenli bir şekilde birlikte giden kuvvetli bir nüfus artışı olayı sanayileşmeye hareketlilik veriyordu. Eski ulus düzeninde bulunmayan sınıfların sayısı iki nesil içinde milyonları buldu; nüfusun çoğu, –sanayi işçileri ve onların yanısıra ticaret ve sanayide hizmetli ve memurlar– sanayi bölgelerinde alıkonuldu. *Tarih* (*bilimi*) bakımından görülürse, sanayi sistemi oldukça küçük birkaç ülkede doğmuştur. İskoçya'da, Orta İngiltere'de, Doğu Fransa'da, Ren bölgesinde; kısaca, Batı Avrupa ülkelerinin kömür ve maden bölgelerinde. On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında bu ülkelerin siyasal önemi büyük ölçüde buna dayanır. On dokuzuncu yüzyılın or-

tasından beri, özellikle yirminci yüzyılda sanayileşme süreci daha uzak ülkelere, Avrupa dışındaki yerlere de yayılmıştır. Avrupa dışındaki toprak parçalarında özellikle Kuzey Amerika'da ve sonra Sovyetler Birliği'nde bütün görkemiyle, yani çok büyük madde ve enerji kaynaklarıyla bütün kara parçalarının temelinde sanayi sisteminin imkânları açılır. İşte, *sanayi hareketine* ilerlemenin damgasını basan bu önüne geçilemeyen geniş yayılmadır. Şimdiye değin dünya tarihinde bütün yeryüzünü kaplamış olan hiçbir hareket görülmemiştir; ancak, sanayi hareketinin bunu başarmış olduğu söylenebilir. *Yeni teknik* bu yaşama ve toplum yapılanmasında belirleyici olmuştur. Sanayi süreci başka başka ülkelerde ne kadar ayrı biçimde gerçekleşse de, bu süreç daima temelindeki *teknik* gelişmeyle uyum içinde bulunur. Sanayi çağından önce el işçiliği küçük sanat biçiminden öteye geçemiyordu; insanın *teknik* alanında gösterebildiği başarı düzeyi sınırlı idi. *Yeni teknik* ise, yaşayışın bütün alanlarında yaşama tarzını belirlemektedir. Sanayi çağının getirdiği *teknik* anlamı, ruhu bakımından da yepyeni.

Eski teknik, Yunanca "Techne" sözcüğünün belirttiği şeydi; yani, özel bir sanat ya da özel bir *beceri*, özel bir güç anlamına geliyordu ve şu yalın formüle dayanıyordu: herhangi bir şey yapmak isteyen insan, onu yapabilmek için bazı âletlere muhtaç olduğunu bilir veya zamanla öğrenir. Dikkatini önce bu âletler üzerinde toplar. İstediği, bir şeyi *yapabilmek*, hem de kesin, güvenli bir biçimde yapabilmektir. Bu *teknik,* "yapmak istediğim bir şeyi yapabilmeliyim" kaygısıdır. Oysa, James Watt (1736-1819)'ın 1768 yılında icat ettiği buhar makinası, büsbütün başka bir şeydir. Bu makinayla birlikte, *teknik,* nitelik bakımından yeni bir anlam kazanmıştır. Eylemin özünü değiştiren manevî formül değişmiştir. Artık insan, *önce* bir şeyi isteyip, sonra onu gerçekleştirecek *özel aracı* bulmaz. Önce, genel bir *güç* (enerji) bulur; bu *güç,* organik bir ölçüye bağlı değildir. Şimdi, insanın amacı bu enerjiyi belli ereklere varmak üzere özel bir araç olarak kullanmak değildir; o, bambaşka bir sorun

ile karşı karşıyadır: "elimin altındaki bu güçle ne yapabilirim?" Demek ki, erekleri belirleyen *araç*tır; yani, artık insan, bir şeyi *yapabilmek gücü var olduğu için* yapmak istiyordur. Eski teknik'de ise, insanın kaygısı yapmak istediği bir şeyi yapabilmekti. Yeni teknikle, tekniğin anlamı da, işlevi de büsbütün değişmiş bulunuyor; "teknik" denilince, "fayda" değil, "güç" anlaşılıyor. İnsan artık Homo Faber olarak doğadaki madde ve kuvvetleri *olduğu gibi* kullanmakla kalmıyor, organik ölçüyü aşacak şekilde doğayı, doğadaki güç kaynaklarını kullanıyor. Kısaca, Sanayi Çağı'nın büyük teknik devriminin doğuşuna önayak olan makina şekli, iş ve âlet makinası değil, "güç" makinasıdır. Onunla, bağımsız bir çalışma düzeni, kendi kendine çalışan bir makina düzeni doğmuştur. Burada insanın işi, makinaların başında durmaktan ibarettir. Böylece, yeni teknikle sanayi girişimi yeni bir alana çevriliyor.

Freyer, yirminci yüzyılın ortalarına dek Sanayi Çağı'nı altı sanayi dalgası olarak belirlemektedir. İlk sanayi dalgası *dokuma sanayisi* dalgasıdır. Sanayi devrimi bu dalgayla İngiltere'de başlamıştır. Dokuma sanayisi teknik alandaki en önemli icatları yapmıştır. İlginç yönü, el işçiliğinden yetişme teknisyenlerce ve meslekten olmayan kimselerce yapılmış olmasıdır. Teknik alanda buluş ve kuruluşun bir bilim işi hâline gelmesi daha sonraya ait bir olaydır. 1769 ile 1780 yılları arasında Richard Arkwright (1732-1792) pamuk eğirme makinasını yapıp geliştirir. Gene o sıralarda İngiliz rahip Edward Cartwright (1743-1823) mekanik dokuma tezgâhını icat eder. 1769'da James Watt (1736-1819)'ın buhar makinasını icat etmesiyle dokuma fabrikası, sırf *makinaya dayanan* bir işletme olarak kurulur.

İkinci sanayi dalgasını *demir-çelik dönemi* oluşturur. Sanayileşmenin bu yeni alanı için önemli icatların hepsi 1800'lü yıllardadır. İkinci dalga, *büyük makina işletmesi* ile elde edilip işlenen demir ve çeliğin, organik maddelerden yapılmış birçok malzemenin yerine geçen evrensel bir madde olması ile önem taşır. Örneğin ağaç direkler yerine demir direkler, keten halat-

lar yerine çelik teller, toprak kaplar yerine demir-çelik kaplar kullanılmaya başlamıştır. Demir ve çelikten bir dünya bu sanayi dalgasıyla birlikte kurulmuştur.

Üçüncü sanayi dalgasını *ulaştırma çağı* oluşturur. İlk sanayi dalgası 1775, ikinci dalga 1800 yıllarında başlamıştı. Bu üçüncü dalga ise, 1825 yılında başlar. George Stephenson (1781-1848)'un *lokomotif* üzerindeki çığır açan çalışmaları 1820'li yıllara rastlar. 1830'da ilk trenler işlemeye başlamıştır. Ulaştırma ve taşıma işlerinin teknikleşmesiyle hammaddelerin dünyanın her köşesinden sanayi merkezlerine taşınması, sanayinin yığın hâlinde ürettiği nesnelerin dünyanın her yanına gönderilmesi sağlanmıştır.

On dokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru sanayileşmenin dördüncü dalgası *kimya çağı* ile başlar. 1850'li yıllarda *kimya bilimi*nin belli başlı bilgileri yeni sanayi kolunun kuramsal temelini oluşturur. Justus von Liebig (1803-1873)'in "yapay gübreleme yöntemi" akıllı tarımın doğuşuna yol açar. Bu dördüncü dalganın özgün yönü, *bilim*in belirleyici bir etken olarak ilkin bu dalgada ortaya çıkmış olmasıdır. *Yeni teknik*, bilim insanlarının uğraştığı bir araştırma konusu hâline gelmiştir. Yüksek teknik okullarında mühendisler yetiştirildiği gibi, laboratuarlarda birtakım keşifler yapılmıştır.

Beşinci sanayi dalgası *elektrik sanayisi*'dir. Bu yeni sanayi, kendisinden önceki bütün sanayileri kökünden değiştirmiştir. *Elektrik* buhar gücünün yerini almış; elektrik yardımıyla taşıma ve ulaştırma işleri yeni bir biçime girmiştir. Çabuk gelişen büyük kentler elektrikli taşıt aracına, tramvaya kavuşmuş; kimya sanayisi elektriği kullanarak yeni bir temel üzerinde gelişmiştir.

Altıncı sanayi dalgası *benzin motoru çağı*'dır. 1889'da Paris'te ilk otomobil sergisi açılmış, 1894'de ilk uluslararası otomobil yarışması yapılmıştır. Bu dalgayla ulaştırma alanında yepyeni ufuklar açılmış, özellikle *gökleri fethetmek* mümkün olmuştur. Freyer, bu altıncı sanayi dalgasına bir yenisini, "*atom*

gücü çağını eklememiz gerekir" diyor ve "ama bu, ne de olsa tarih değil, şimdi ve gelecek'tir" diye ekliyor.

İnsanlığın toplumsal tarihinde şimdiye dek görülen *toplumsal tabakaların yer değiştirmesi* olaylarının en güçlüsü, eski zanaatçı-çiftçi dünyasını çağdaş sanayi sistemine çeviren *teknik değişmelerle* el ele gider. Sanayi çağında fabrika ya da maden ocaklarının kuruluş yerleri veya sanayi işçilerinin oturma yerleri sanayi çevreleri olarak nüfus kabarmalarının çok yükseldiği yerler olurlar. Sanayi ülkeleri için ayırt edici nitelik olan nüfus sıklığının dağılışı iç göçlerin sonucudur. Şimdiye dek dünya tarihinin hiçbir kavimler göçünde böyle bir insan yığınının harekete geçmemiş olduğu güvenle söylenebilir. *Sanayi,* ilk aşamalarından beri *getirdiği imkân ve umutla* insanları kendine çekmiştir. Sürekli bir insan selini sanayi bölgelerine sürükleyen *göçler,* yalnız bir yer değiştirmeyi, insanların mekân içine dağılışını göstermiyor; aynı zamanda ayrı ayrı her bir olayda *bir meslek değişikliğini, toplumsal durumun değişikliğini* doğuruyor. İç göçlerle, eski ekonomide bulunmayan yeni bir büyük sınıfın, *sanayi işçileri sınıfı*'nın doğuşu gerçekleşmiş; öte yandan tarımla ilgili işlerin akılsallaşması ile köylerde efendiye bağlılık ya da toprağa bağımlı olma durumu giderek ortadan kalkmıştır. Sanayinin ihtiyacı olan işçileri sağlayan birinci kaynak köylük yerler, ikinci kaynak da eski küçük sanatlardı. Sanayileşme dalgalarından her biri eski zanaatları eziyor ya da onların etkinlik çevrelerini daraltıyordu; öyle ki, o güne dek küçük sanatlarda çalışmış olanlar artık onlardan kazanç sağlayamıyor ama özgür oluyorlardı. Ne uğruna özgür? Zanaatlarını batıran sanayi uğruna. Yüz binlerce insanın geçiminde bu süreç ortaya çıktı. Bu süreç içinde el dokumacıları dokuma fabrikalarında, sabun üreten esnaf kimya sanayisinde işçi oldu. Diğer bütün üretim dallarında da benzer durumlar oldu. Eski zanaatlar sınırlandılar ve bir kenara atıldılar ya da onarım işlerine sürüldüler. Bir kısmı da büsbütün ortadan kalktı. Yeni doğan sanayi uğruna açıkta kalan ve bütün Avrupa'ya dağılan milyonlarca

insan vardı. Şimdi fabrikalara gitmek gerekiyordu. İnsanları bir bölgeden başka bir bölgeye sürükleyen *iç göçler yanısıra* sanayinin kendisi de, genellikle, *küçük sanat işçilerinin* (örneğin iplik bükücü, dokumacı, demirci, çilingir, odun işçisi vb.) *oturdukları yerlere* yerleşti. Demek ki *sanayi* kuruluş yerini işçi sınıfına göre seçmiş, ama kısa bir zaman içinde küçük sanat bölgelerini *sanayi çevreleri* hâline getirmişti. Küçük sanatlardan gelenler sanayi için *nitelikli* işçileri, köylerden gelenler de bilgisiz ve *niteliksiz* işçileri ortaya çıkardı; sanayi gelişmesinin ilk onyıllarında. Böylece bu iki ana kaynaktan yeni *büyük sanayi işçileri sınıfı* (Proletariat) teşekkül etti. Sanayinin ilk onyıllarında bugünkü anlamıyla bir toplumsal siyaset yoktu. İş zamanlarının, koşullarının düzenlenmesi, işletmelerde sağlığı koruma yasaları, hakça ücret işlemleri yoktu. İşçi sendikaları tarzında işçi örgütleri de bulunmadığından –onlar ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında kurulmuşlardı–, sanayi işçi gündelikleri asgari geçim sınırına inmek eğilimi göstermişti. Birtakım sanayi kollarında en ucuz işçi olan kadınlar ve çocuklar erkek işçilere tercih edilirdi. Günlük çalışma saati 10, 12 ya da 14 saat olarak değişebiliyordu. Bunlara bir yeni durum da eklendi: *ekonomik bunalım*. Sanayi sistemi başlangıç döneminde fırtınalı bir hız içinde gelişti. Makinalı üretimle ilgili teknik buluşlar dolayısıyla sanayi ürünleri birdenbire ortalığı kapladı; *sürüm tıkanıklığı* genel bir ekonomik bunalıma yol açtı. Sanayi işçileri sırf ücrete dayandıklarından, bunalım sırasında tam bir *sefalet* içine düştü. Burada, sanayi sistemine geçişin meydana getirdiği *toplumsal yapı değişmesinin* ne kadar derin olduğu açıkça gözlemlenmektedir. Köy çevrelerinden sanayi bölgelerine göç eden ya da kendi sanatları önemini yitirdiği için, makina işçisi olan insanlar tamamıyla yeni bir toplumsal yapıya girdiler. *Sanayi işçi sınıfının oluşumu, bu yapı değişmesinin en önemli yeni bir kuruluşu olarak gerçekleşti.* İnsanlığın toplumsal tarihinde hiçbir büyük sınıf bu denli kısa bir sürede oluşmamıştır. 19. yüzyılda Avrupa'daki toplumsal yapı değişikliğinin en önemli yönü Sa-

nayi İşçi Sınıfı'nın doğuşuydu. Bugün sanayi sistemini gelişmiş, olgunlaşmış şekliyle görüyoruz. 1850'li yıllara doğru önce Fransa'da, sonra Avrupa'nın başka ülkelerinde *toplumcu kuramlar ve programlar* ortaya çıktı. Bunların en önemlisi ve en etkilisi Karl Marx (1818-1883)'ın ileri sürdüğü kuramdı. Toplumcu kuramların ikili yönleri var. Bir kere, bu kuramlar sanayi çağının başlaması ile oluşan yeni bir sınıfın, *İşçi Sınıfı*'nın ideolojileri, başka bir deyişle, savaş parolaları idi. İşçiler bu parolalarla örgütlenip sınıf kavgasına atılıyordu. İkinci olarak, 1850 yıllarında ortaya atılan *toplumculuk* öğretilerinde bir parça da *toplumbilimsel kuram* bulunuyordu; çünkü, bunlar hem kendi çağlarında gerçekleşmiş olan toplumsal gelişmelerin nedenlerini bulup çıkarmak hem de bu toplumsal değişmelerin nasıl bir yön izleyeceğini, sonucun nereye varacağını önceden bildirmek iddiasındaydılar. Hiç değilse, Marxçı kuram böyleydi. Bugün bu tarihsel sürecin daha sonraki bir yüzyılını da görebildiğimiz için, o zamanlar ortaya sürülen tahminlerden hangisinin doğru çıktığını bilmekteyiz. Marx, Hegel (1770-1831) Okulu'nda yetişmiş, sistem kurmakta usta bir düşünür; toplumsal gerçekliği kavrama bakımından da keskin görüşlü bir gözlemcidir. Marx'ın istediği, kapitalist çağın hareket yasasını açıklığa kavuşturmaktı. Marx büyük işletmenin küçük işletmeye, makina ile üretimin el sanatları üretim tarzına üstünlüğünü açıkça gördü. Zaten küçük sanatların birbiri ardından büyük sanayi işletmelerince ortadan kaldırılmasının nedeni de bu idi. Marx bundan, işletmeler arasındaki rekabet kavgasının böylece sürüp gideceği ve sonunda büyük işletmelerin zaferi ile, küçük ve orta işletmelerin yenilgisine varılacağı sonucunu çıkardı. Buna, "*sermayenin bir elde toplanması eğilimi*" diyordu. Ona göre, rekabet sonucu sayıları sürekli azalan kapitalistler, karşılarında sayıca çoğalan bir işçi topluluğu bulacaktı. Doğrusu Marx'ın bu kehaneti şaşılacak bir başarı idi. Çünkü, 19. yüzyılın ortalarında henüz sermayenin bir elde toplanma eğilimleri ve işletmelerin büyümesiyle ilgili bir görünüş yoktu. Her bir sanayileşme dalgasıyla

birlikte yeni girişimler ortaya çıkıyor, yan yana yaşayıp gidiyorlardı. Marx, *sanayi işçisi* denilen yeni sınıfın onyıldan onyıla daha da büyüdüğünü gördü. Her gelişen sanayi kentinde, her sanayi bölgesinde on binlerce hattâ yüz binlerce yeni işçi birikiyordu. Yirminci yüzyılın başlarında işçiler Avrupa ülkelerinde bütün çalışan insanların nerede ise yarısını oluşturmaktaydı. Bu bakımdan da Marx, sanayi çağının gelişme çizgisini doğru görmüştü. Bugün sanayi gelişmesinin daha sonraki yüzyılını bilmekte olduğumuza göre, gerek bu kuramın gerekse ona dayanan bildirinin doğru olup olmadığını olaylara bakarak anlayabiliriz. O gün için önceden kestirilemez olan ne gibi yeni gelişmeler ortaya çıkmıştı. Sanayi sisteminin 1900'lü yıllarda gittikçe daha geniş alanlara yayılması ve dünya politikası ile ilgili olaylar, sanayi hareketinin ilk başladığı sıralarda akla hayâle gelmeyen önemli değişikliklere yol açtı.

1. Orta tabakaların, özellikle bağımsız küçük sanat erbabının büyük girişim tarafından proletarya durumuna indirileceği, sınıf etkinliğinin daha açık bir biçimde ortaya çıkacağı konusundaki Marx'ın öne sürdüğü görüş, –zanaatçıların çalışma alanı gerçekten de daraldığına göre– belli bir ölçüde doğru çıktı. Ticaret alanında büyük işletmeler gelişti (örneğin, büyük alışveriş merkezlerinin kurulması). Ancak, birtakım küçük sanat dalları bunlara karşı dayanıklı olduklarını gösterdiler.

2. Orta sınıf (ya da toplumsal orta tabaka) eski güç ve yetenekleriyle birlikte varlığını sürdürmekle kalmadı, kendine yeni bir biçim de verdi. Durmadan ilerleyen sanayileşme, artık işçi sınıfının sayıca artmasına değil; yeni bir sınıfın, memur ve müstahdemler (hizmetliler) sınıfının kuruluşuna yol açtı. Akıllı üretim birçok parça işlerin fabrikadan büroya taşınmasını gerektirdi. İşletmelerin büyümesi yazı işlerinin de artmasına, yeni memurlukların doğmasına neden oldu. Kısaca, sanayi ve ticaretin bütün büyük işletmelerinde yeni bir tabaka: yöneticiler-örgütleyenler/düzenleyenler ve denetleyenler tabakası ortaya çıktı. Bu *Yeni Orta Sınıf* inanılmayacak kadar çabuk büyüdü.

Devlet ve belediye kırtasiyeciliğinin artması da resmî dairelerde hukuksal durum ve çalışma tarzı bakımından özel kurumlarda çalışanlar örneğine benzer bir memur ve müstahdem türünün doğmasını sağladı. Bu yeni orta tabaka eskisine katılarak onu güçlendirdi.

3. Sanayileşmenin ilk başladığı sıralarda *makinanın* insan işçiliğinin niteliğini zorunlu olarak düşürdüğü, onun göreceği işi sırf mekanik işleyiş düzeyine indirdiği, fabrika ücretinin de ister istemez asgari geçim sınırına düşeceği izlenimi belirmişti. Ancak, teknik ilerleme, özel bir uzmanlığa ihtiyaç gösteren işlerin ve bu gibi işleri görebilecek yetenekte yeni bir *uzman işçi sınıfı*'nın doğmasına yol açtı. Başka bir deyişle, bütün işçiler *nitelikli işçi* ve *niteliksiz/kara işçi* diye iki kesime ayrıldı: Her istenildiği vakit değiştirilebilen işçiler ile, yerleri güçlükle doldurulabilen yetişmiş/usta işçiler. Böylece, işçiler arasında bir *farklılaşma* oldu. Ücret konusunda da, işçi ücretleri geniş bir derecelenme gösterdi.

4. Sanayileşmenin gelişme sürecinde bütün sanayi ülkelerinde işçi sendikaları, işçi partileri kuruldu. İşçi sınıfı ile girişimciler (müteşebbis) sınıfının arasındaki karşıtlık, bambaşka bir özellik kazandı. Karşıtlık, bir sınıf kavgası olmaktan çıkıp; anlaşmazlık konusu oluşturan sorunlarda uzlaşarak bir sonuca varma durumu yaratıldı. Yasalarla hastalık, kaza, yaşlılık, işsizlik hâllerinde işçilere birtakım güvenceler sağlandı ve bu gelişmenin tümüne, "sınıf kavgasının kurumlaştırılması" denildi. Böylece, sınıf karşıtlığı yeni bir nitelik kazanmış oldu. Devletin iktisat alanına karışmaması, bu konuda her türlü müdahaleden kaçınması gerektiği ilkesini savunan, devlet-toplum karşıtlığının da ortaya çıkmasına yol açan liberalizm açısından bakılırsa; bugünkü durumda, bütün sanayi ülkelerinde devletin ekonomik ve toplumsal yaşayıştan el çektiği değil, tam tersine, bu hayata her gün bir parça daha el attığı görülür. Devletin kendisi de işletmeler kurmakta ve üretimin bir kısmını kendisi değer-

lendirmektedir. Hiçbir çağdaş devlet yoktur ki, iktisadî hayata en geniş ölçüde el atmasın.

Sanayi toplumu, örgütleyici bir yapı olarak toplumsal yapıların pek karışık bir sistemini, insanlığın toplumsal tarihinde şimdiye dek görülenlerin en karmaşığını kurmuştur. Bugün hiç kimsenin, içinde yaşadığımız toplumsal bütünü tamamıyla görmesine imkân yoktur.

Sanayi toplum düzeninin insanla ilgili manevî sorunu var. Toplumsal düzenleme ağı bütünde olsun parçalarda olsun, insanı ancak belli bir yönden kavrıyor. İnsanın varlığı çok boyutlu bir yapı olarak göz önüne alınırsa, çağdaş yaşayışın kurumları, insanı varlığının ağırlık noktasında ve merkezinde ele almazlar; ona ancak pek belli bir noktada değen teğetler olurlar. İnsanı kendi içlerine almazlar; onunla sadece ilgilenirler. Eski toplumsal kurumlar, sözgelişi bir köy topluluğu ya da eski tarzda bir küçük sanat birliği insanı bütünlüğüyle kavrar, onu gerçekten kendi içine yerleştirirdi; bu topluluklarda ortak töreler ve dinsel törenlerde insanın kendisi vardı. Bugünkü yaşam için ayırt edici nitelik taşıyan toplumsal kurumlarda bu dayanışma ve yoğunluk yoktur. İnsan bu düzenlemelerde bütünü ile alınmamıştır. Çağdaş insan bir kesit noktası yaşayışı içinde bulunuyor; kendi toplumsal çerçevesinin dışında. Ya da içinde bulunduğu çerçeve gevşemiştir. Başka deyişle; bu toplumsal çerçeve, insanı içinde tutan ve taşıyan bir çerçeve niteliğinde değil de, onun varlığı üzerine atılan bir balık ağı özelliği taşıyor. Başlangıcından beri, makinanın insan çalışmasını ruhsuzlaştırdığı söylenmiştir. Dolayısıyla, çağımızın yaşama dünyasında bir insanın izlediği ilgilerin, manevî ilgilerin de çoğunun kendi mesleksel çalışmasıyla bağlılığı yoktur. Bu ilgiler çeşitli olabilir ama bunlar yan uğraşlardır ve kendi mesleğiyle pek bağlılıkları olmadığından ya da bu bağlılık gevşek olduğundan; mesleksel çalışmasının özünden boşalmasıyla birlikte sürdürülür.

Sanayiden önceki ekonomi sistemlerinin hepsi ev işlerinin yapısına göre kurulmuştur (ekonomi kavramında *Oikos* yani *ev*

tasavvuru dikkate değer). Sanayi sistemi ise, büsbütün başka bir yapı özelliği gösterir. Egemenliğini, eskideki açıkça görülebilen simgelerle yüklü biçimlerinin giderek arka plana geçmesi, buna karşılık, görülür şekilde bulunmayıp da ancak etkileriyle kendini hissettiren isimsiz (anonymous) gücün yeni biçimlerinin gittikçe daha büyük rol oynamaları sanayi sisteminin pek belirgin özelliğidir. Bu, sanayi sistemi koşullarında insan varlığı için önemli psikolojik sorunlar doğurur. İnsan durmadan, ister istemez deneyim imkânlarını aşan yargılar vermeye zorlanır. Kendi görüş ufkunun dışında bulunan bu gerçeklik karşısına yalnız yargıları değil, duygu ve anlayışları da koyar. Burada, yanılsama ve sığ düşünüşün, çok çabuk değişen ve pek kolaylıkla etkilenen değer duygularının yapısal temelini bulmaktayız. Joseph Schumpeter (1883-1950)'in deyişi ile, "bugünün insanı çok dar bir çerçeve içinde üstün bir uzman, gerçek bir bilirkişi olmak amacındadır; buna karşılık, bu dar çerçeve dışında kalan bütün yargılarında ve tavırlarında gerçekliği kavramakta şaşılacak bir eksiklik gösteriyor." Schumpeter, bu eksik olan gerçeklik duygusunda günümüzdeki birçok güçlüklerin ve çatışmaların temelini bulmaktadır. Çağdaş yaşayıştaki ideolojilerin güçlerinin nedeni de işte bu temele dayanıyor. Günümüz kütle insanının ideolojilere düşkünlüğü, bu, insanın bütünü ile pek anlaşılamayan ve kendisini dar bir deneyim alanında uzmanlaşmaya zorlayan, mükemmel bir deneyim dünyası kurmasını güçleştiren bir yaşama sisteminde yaşaması olayının arka tarafından başka bir şey değildir. Sanayi sisteminin ortadan kalkması artık imkânsızdır. Öyleyse, ödevimiz, bütün soyutluğuna ve eğilmezliğine rağmen bu sisteme insanî bir anlam kazandırmaktır.

Sosyoloji, toplum kurumlarını araştıran genel ve sistemli bir bilim olarak değil, sanayi hareketinin kuramsal bir öz bilinci olarak ortaya çıkmıştır. Sosyoloji ile sanayi sisteminin aynı zamanda doğması tesadüfî değildir. Sanayi toplumunun doğduğu her yerde sosyoloji de doğar. Sanki sanayi toplumunun doğuşuna dek insanlar arasında yer etmiş olan toplum düzenleri pek

doğal görünüyorlardı da, onun için özel bir bilime ihtiyaç göstermemişlerdi. Sanayi toplumunun oluşmasıyla birlikte, sanki insanlar arasındaki toplumsal bağlantı artık sorunlu bir duruma gelmişti ve bundan ötürü yasalarını araştıracak olan bir bilime ihtiyaç vardı. Ya da şöyle denebilir: Sanki eskiden toplum olayları devletlerin büyük, sağlam biçimlerine bağlı görülüp, kendi başlarına özel birer olay olarak ortaya çıkmamışlardı. Şimdi ise, devlet kalıbından kurtulmuşlardı; bağımsız birer gerçeklik olarak yeni ortaya çıkıyorlardı. Sosyolojiyi kurmuş olan düşünürler ikide bir bunu dile getirdikleri gibi, yeni bilimi böyle anlatıyorlardı. Onların demesine bakılırsa, *Ancién régime* ve dayandığı sistem yıkılıp yeni *makinalı üretim ilkeleri* ortaya çıkınca, toplumun harcında sonu nereye varacağı belli olmayan hareketler meydana gelmiştir. Nasıl fizikçi madde ile hareketleri inceliyorsa, biz de bu hareketleri incelemeliyiz. Onun için Fransız toplumbilimci Saint-Simon (1760-1825) bu yeni bilime *Physique sociale* adını vermişti. Otuz yıl sonra genç Hegelci Lorenz von Stein (1815-1890), "sanayi üretimi ile ortaya çıkan toplumsal harekete hâkim olmamız gerek; ancak bunu yapabilmemiz için, önce bu hareketin yasalarını bilmeliyiz. Bu da yeni bilime düşen bir görevdir" diyordu. Yalnız, tek bir konu ile yetinmek bir bilimin hiçbir zaman işine gelmez. Her bilim daima kendi sorularıyla, kendi yöntemleriyle kavrayabileceği araştırma alanının bütününü kucaklamaya çalışır. Özel bir araştırma konusu olan sanayi toplumu, sanayi devrimi dolayısıyla başlı başına bir bilim sorunu olduğu bilincine eriştikten sonra, *sociologie* (toplumbilimi) de aynı şekilde hareket etmiştir. Çünkü, ancak çeşitli toplumsal olaylar birbirleriyle karşılaştırılırsa, toplum hayatını yöneten yasaları bulmak mümkün olur. Sınaî toplum düzeni konusu yeni sosyoloji sistemlerinde bile önemini korumuştur. *Bilim ve kuşkusuz toplumbilimi de uğraştığı olayları tarafsız bir gözle, değer yargısı gözetmeksizin, her türlü pratik kaygı ve amaçtan bağımsız olarak, yalnızca nesnel gerçekliğe varmak dileğiyle araştırma kurallarına uygun biçimde*

çalışır. Bir bilimin edindiği bilgilerin her yer ve her zaman doğru olabilmesi için bu şarttır. Araya herhangi bir değer yargısı karışacak olursa, bilginin genel geçerliği tehlikeye düşer. Hele araştırma konusu insanın dünyasıyla ilgili ise, toplumsal gerçeklik konuları ele alınmakta ise, "değer yargısı gözetmemek" kuralı büsbütün önem kazanır. Sosyoloji de başlı başına bir bilim olarak kurulalı beri bu kurala boyun eğer. "Doğa bilimlerinin kendi araştırma alanlarında erişmiş oldukları nesnelliğin tıpkısına, toplum olaylarını bilim yönünden araştırıp incelerken de erişilmelidir." Kuşkusuz bu isteği yerine getirmek sosyoloji için çok güç bir iştir. Toplumun bütün biçimleri ve kurumları pratik iş gören, isteyen, tavır takınan, karar veren insan malzemesine dayanır. Toplumdaki insanların herhangi bir toplum düzeni içinde yaşadıkları, ona uyum sağladıkları ya da karşı geldikleri, destekledikleri veya yıkmaya çalıştıkları gibi onu olduğu gibi sürdürmek ya da değiştirmek istedikleri de gözlemlenebilir. *Toplumsal gerçekliğe nesnel bilim insanı olarak yaklaşıldığında, bu türlü tutumların parantez içine alınması zorunludur.* Eski sosyoloji sistemleri, pozitif doğa bilimlerinin doğa yasalarını sırf kuramsal yönden araştırdıklarını, bunu yaparken işe hiçbir değer yargısı, hiçbir pratik niyet karıştırmadıklarını ve ancak böylece, insana *teknik* (beceri, uygulama) imkânı kazandırdıklarını, bu *teknik* yardımıyla da insanın doğaya egemen olduğunu hatırlatıyorlardı. Bilim araştırması sonunda ortaya çıkarılıp kuramsal bir formülde ifadesini bulan her yasa bağlantısında bir uygulama imkânı gizlidir. Başka bir deyişle, böyle bir bağlantı bu noktada doğayı insan ereklerinin hizmetine sokmak imkânını kazandırır. Bütün çağdaş teknik de uygulanmış fizik, uygulanmış kimya, uygulanmış fizyolojiden başka bir şey değildir. Buna bakarak, toplumsal yaşamayı yöneten yasaların kuramsal bilgisinin de bir gün uygulanmış bir sosyolojinin, bir çeşit, topluma biçim verme tekniğinin temelini oluşturabileceği düşüncesi akla yakın geliyordu. Sosyolojiyi kuranların tasarladıkları düşünce bu idi. Sosyolojinin kurulup gelişme-

sinde belki en çok etkili olan bu düşüncedir. Bugün bilmekteyiz ki, sosyolojik bilgilerin günlük yaşama alanına uygulanması ancak bir kısım sorunlar için mümkündür. Dünya çapında bütün bir toplumsal düzenin planlanması imkânsızdır. Bu, bir makina takımının ya da bir sulama sisteminin kâğıt üzerinde planını yapıp sonra da bu plana uygun bir biçimde gerçekleştirilmesine benzemez. Teknik işler ile toplumsal gerçeklik yasaları arasındaki fark buradadır ve bu fark daima kalacaktır. Teknik her eser akılla düşünülüp meydana getirilebilir; *toplumsal gerçeklikler ise, tarihsel olayların akışı içinde bulunurlar. İnsan, toplumsal gerçeklik yapılarını, kurumları istediği biçimde düzenlemek için ne kadar uğraşırsa uğraşsın, onları tarihsel akışından dışarı çıkaramaz. Doğa bilimleri ile teknik arasındaki bağlantılar gibi sosyolojik bilgi ile siyasal erekler arasında benzer bağlantılar kurulamaz.* Max Weber (1864-1920)'in, *"siyasal karar başladı mı, toplumbiliminin yetkisi sona erer. Değer yargısı gözetmeme damgasını taşıyan sırf kuramsal bir girişim olmak dolayısıyla toplumbilimi, neleri istememiz gerektiği hakkında insanı bağlayan herhangi bir şey söylemeye yetkili değildir"* demesinde ve her fırsatta bu nokta üzerinde durmasında derin bir anlam vardır. Toplumbilimiyle uğraştığımızda, bizim de içinde bulunduğumuz tarihsel gerçeklikleri inceliyoruz; tarih ise durmadan bugüne doğru akar ve hep geleceğe doğru açılır. Tarihin her bitiminde yanıtlanmamış sorular kalır. Toplumbilimi bugüne değin geçirdiği gelişmelerle ve bugünkü durumuyla, günümüzdeki toplum düzeninin bütününü incelerse de, daima *olmakta olanı* araştırır; olay araştırmasının sınırları içerisinde kalır ve *"olması gerek"* diye herhangi bir yargıda bulunmaz.

M. Rami Ayas
İzmir, 19 Mayıs 2014

I.
SANAYİ ÇAĞI'NIN DÜNYA TARİHİ BAKIMINDAN ANLAMI

Goethe, 1792 yılında, eski Avrupa kuvvetlerinin Fransız devrimcilerine karşı giriştikleri savaşa Weimar Dükü'nün maiyetinde katılmış, ve görüp yaşadıklarını "Fransa'da Kampanya" adlı yazısında anlatmıştı. 20 Eylül'de müttefiklerle devrimciler arasında bir çarpışma oldu; bu gerçek bir savaşma değildi, ama bir ateş düellosu idi. O güne, "Canonade von Valmy" denir; ateş savaşması bir karara varmadan sona erdi. Akşamleyin müttefiklerin genel karargâhında, yakılan ateşin etrafında toplanmışlardı; oldukça kötü bir ruh hâli içindeydiler. Gün hiçbir şekilde bir yenilgi sayılamazdı, ama başarılı bir sonuç da alınamamıştı. Genç Fransız devrim ordusunun ağır bastığı açıkça görülmüştü. Savaşma sonucunun verdiği bitkinlik içinde Goethe'ye düşüncesi soruldu. O zaman Goethe şu anlamlı sözü söyledi: "Buradan ve bu günden sonra dünya tarihinin yeni bir dönemi başlıyor, ve sizler bugünü birlikte yaşadığınızı söyleyebilirsiniz". Bu peygamberce sözün doğrudan doğruya basit anlamında olsun, çok geniş ve genel anlamında olsun günü gününe doğru olduğu söylenebilir. Şimdiye değin her zaman yenilen Fransız devrimcileri ilk kez burada olumlu bir sonuç aldılar. Ama bu yalnızca askerlikle ilgili bir olay değil; tersine siyasetle ilgili, dünya tarihi ile ilgili bir olaydı. Fransız Devrimi ilkesi ilk

kez etkin ve üstün bir ilke olarak ortaya çıkıyordu. Demek ki Goethe'nin sözünde, Fransız Devrimi'nin itme gücü olan düşünceleriyle, ruhlar üzerinde kazandığı kudretle, milletlere verdiği yeni biçimle, Avrupa tarihinde, belki de dünya tarihinde *yeni bir çağ açtığı* sezgisi bulunuyor. Bu düşüncelerin kendilerini nasıl kuvvetle kabul ettirdikleri ve sonraki yüzyılların gidişinde bütün devletlerin, önce Avrupa, sonra Avrupa dışındaki devletlerin bu düşüncelerle nasıl kökten değişmiş olduğu göz önüne getirilirse, hiç de asker olmayan Goethe'nin, daha Valmy'deki top sesleri arasında kendisine geleceği duyuran sezgisine hayran olmamak elde değildir.

Goethe'nin belki tamamıyla bilincine varmadan söylediği bu söz, daha geniş bir anlamda da doğrudur (çünkü bu öteki anlamı Goethe o anda düşünmemişti). 1792 yılının aynı sonbaharında Avrupa pazar ve sergilerinde ilk kez İngiliz makina iplikleri sunuluyordu; ipliklerin düzgünlüğü, ucuzluğu ve satışa sürülen malların çokluğu herkesi şaşırtmıştı. Pamuk ipliğinin makinada bükülmesi basit bir iştir, ama aynı zamanda bunda bugün *"sanayi devrimi"* dediğimiz bir devrim saklıdır. *Bu devrim, öteden beri alışılmış olan geleneksel el işi dünyasından kütle hâlinde mal üreten makina ilkesine geçiştir.* Bu basit şey hakkında da herhangi bir kimse, "buradan ve bugünden başlayarak dünya tarihinin yeni bir dönemi açılıyor," diyebilirdi. Siyasal devrimi yaratan büyük ulusal ordu, eski kabine stratejisinden daha üstün bir kudret olarak göründüğü gibi, makina üretimi de el işi ile yapılan şeylere karşı üstün bir gücü dile getiriyordu. Bunlar, *siyasal devrim* ve bu *sanayi devrimi* artık geleceği biçimlendirmekteydiler. Gerçekte biri Fransa'da, öbürü İngiltere'de başlamış olan bu iki devrim arasında yalnız zaman bakımından bir birliktelik değil; tersine bu ikisi arasında öz bakımından da bir bağlantı vardır. Çünkü top ateşi ile iplik makinaları, kütle hâlinde ordu ile kütle hâlinde üretim (istihsal), siyasal değişmeler ile iktisadî-toplumsal değişmeler; bütün bunlar,

derinden birbirlerine bağlıydılar, ve birlikte dünya tarihinin yeni bir çağını açmaktaydılar.

Oswald Spengler, "Hz. İsa'dan önce 2. binyılın dünya tarihi bakımından anlamı üzerine" yazıp bıraktığı bir makalede, bu binyılın şimdiye değinki insanlık tarihinde "en çok değişen" bir dönem olduğu görüşünü ileri sürmüştü. Spengler, bununla, bu binyılda başlamış olan büyük *kavimler göçünü* belirtmek istiyordu. Bu *göçler* uzun zaman sürüp gitmiş ve hep yeni dalgalar hâlinde tarihe karışmıştı, ama gerçekte bu binyılda başlamıştı. Spengler, aynı zamanda Chou döneminde Çin yüksek kültürünün başlangıcını, Hint kültürünün başlangıcını, ve eski Yunan kültürünün başlangıcını, bu binyıl içine giren her şeyi anlatmak istiyordu.

Bütün yüzyıllar arasında 19. yüzyılın şimdiye değinki insanlık tarihinde "en çok değişen" yüzyıl olduğu da aynı yetki ile söylenebilir. Hiç kuşkusuz, tek tek sınırlı sanayi bölgelerinde başlayıp, gitgide daha büyük alanlara yayılarak bu yüzyılda gelişmiş olan *yeni teknik*, dünya tarihi ile ilgili ilk önemli olaylar arasına girer; bu ilk "önemli" oluş, onun içine konulan manevî başarılar dolayısıyla değil (çünkü şüphesiz insanlığın çok daha büyük başarıları vardır), ondan çıkan *devrimci etkiler* dolayısıyladır. Bunlardan herhangi birini göz önüne getirelim. Goethe Weimar'dan Marienbad'a, Roma'dan Tivoli'ye gittiğinde, Horatius'un kullandığı *teknik araç*tan, yani *atlı araba*dan başka bir şey kullanmamıştı. Sezar, savaşını bu taşıt tekniği ile yapmıştı; Napolyon da öyle. *Atlı araba;* bu buluş aşağı yukarı dört bin yıllıktı, 1830 yılına kadar esaslı bir değişikliğe uğramadan kalmıştı, ve bu zamana kadar bütün taşıtların önünde geliyordu. Ama 1830'la 1870 arasında yeryüzünde ağ şeklinde ilk *demiryolu* sistemi kuruldu. Bu bakımdan *dört onyıl'da, önceki dört binyıldan daha fazla değişiklikler oldu.* Deniz taşıtlarında buharlı gemiden önceki en son önemli buluş *yelkenli gemi* idi; bu da o kadar eski idi ki, tarihten önceki binyıllara değin uzanır. 1807'de ilk *buharlı gemi* yapıldı; dört onyıl sonra da vapur

yolculukları bütün dünya denizlerini kapladı. 19. yüzyılda şöyle bir duygu vardı: insanlık teknik bakımından binlerce yıl boyunca duraklamıştı; ilk kez şimdi bir yarılma oluyor ve her onyıl yeni bir şey getiriyor; ilerleme sonsuzca sürüp gidiyor. Evrensel tarih görüşü bakımından insan bu duyguya hak vermekten kendini alamaz.

Ama bunlar ayrıntılardır. Bütüne bakmakla sanayi devriminin kendisiyle birlikte getirdiği dünya tarihi ile ilgili değişiklikleri görebiliriz; çünkü bu *teknik yenilikler* yalnızca başka bir bakımdan değişmemiş kalan eski bir dünyanın içine yerleştirilmiş kurumlar değildir; tersine çelik bir yapı gibi kendi kendini taşımaya başlayan kapalı bir sisteme bağlıdırlar. Bundan başka, yeni kuvvetlerin ortaya çıktığı yerlerde yaşayışın eski düzenini bozan etkileri vardır. Burada dış tablo yanıltmıyor. *Dünya tarihinin hiçbir çağında, üzerinde yaşadığımız dünyanın tablosu 19. yüzyılda olduğu kadar kısa bir zaman içinde değişmemiştir.* Bu *değişme* yalnız sanayinin, fabrikaları ile, büyük kentleri ile, mâden ocakları ile göçtüğü bazı alanlarda değil, her yerde olmuştur; sessiz bir vâdide, yüksek sıra dağlar önünde, el değmemiş ormanlarda, çölde, dünya denizlerinde de *yeni teknik* durmamıştır. Bir gözlemci uzak bir yıldızdan, 1800 yılında – sonra yeniden 1900 ya da 1950 yılında– dünyanın tablosunu çizmiş olsaydı; eski bölgeler üzerinde birdenbire tamamıyla yeni bir çizgiler sisteminin yerleşmiş olduğunu görürdü: düz çizgi, doğru çizgi, paralel, dik açılı demiryolu ve otomobil yolları sistemi, fabrika bacaları, petrol araştırma tesis ve makinaları, istasyonlar ve elektrik fabrikaları, telefon telleri ve yüksek gerilim telleri. Dağları yerinden oynatan doğa güçleri sükûnet bulduğundan beri, hiçbir güç dünyamızın yüzünü *sanayi çağının tekniği* kadar kuvvetle şekillendirmemiştir.

Ama bu, gene de pek dıştan bir görüştür. *Sanayi Çağı* sadece eski bölgeler üzerine kurulmuş ya da onların içine yerleştirilmiş bir çatı değildir; tersine, insanın kendisine nüfuz etmiş ve onu beden ve ruhu ile eski dünyadan yeni (modern) dünyaya

geçirmiştir. Makinalı üretim aracı ve onlardan elde edilen kütle hâlindeki eşya, makinalı taşıt ve mekanik haberleşme aracı hayatta ön plana geçince, yalnız dünyanın yüzü değil, ulusların yapısı da; yalnız hayatın dış biçimi değil, toplumsal alanda insanın bütün varlığı da kökten değişmiş olur. *Hiçbir toplumsal tabaka kendi durumunda kalmamıştır*; köylü zümresi de öyle. İlişilmemiş hiçbir köşe bırakılmamıştır; günlük ihtiyaçları içindeki özel ev idaresi bile. Eski çağlarda, yani aslında sanayi çağının başlangıcına değin bir ülke sınırlı, kendi içine kapalı birçok bölgelere ayrılır ve hayat onlar içinde dönerdi: bu bölgeler bütünlüğü ve bağlantıları ile alışılmış düzenleri ve kurumları ile kendilerine özgü bir görünüşte idiler. Bir kentin çevresinde bulunan köyler bu kentle birlikte, yalnızca ihtiyaç duyulan şeylerin alışverişinin yapıldığı doğal ve organik bir yaşama düzeni kurarlardı; uzaktakilerle yapılan ticaret, alışverişe ancak çok az mal katıyordu. Dünyanın tamamıyla başka bir bölgesinde yetişen hububatı yığın hâlinde uzaktan getirmek ve kuleleri çiftçinin tarlasından görülen bir kentin, kendi ekmeğini yemeyip Amerikan ya da Rus buğdayı getirtmesi düşünülemezdi. Aslında pek karışık ama bizim için çoktan beri alışılmış olan şu basit olay, yani bir yük gemisinin Okyanus'ta yol alması ve yük katarının kara parçalarını dönüp dolaşması, bu durumu temelinden değiştirmiştir. En uzak bir çiftlik olsun, en gösterişsiz ev idaresi olsun her biri ayrı ayrı dünya ticaretinin, dünya alışverişinin, dünya pazarlarının büyük örgüsü içine kaçınılmaz bir şekilde katılmıştır: üretici (müstahsil) ve tüketici (müstehlik) olarak sanayi bölgelerinde üretilen kütle hâlinde eşya en uzak kulübelere kadar yol bulurlar; bulamayınca, bu yol onlara yeni reklâm yöntemleri ile açılır. Sınırlı, kendi kendine yeten yaşama çevreleri sisteminin yerine büyük bir balık ağı gibi bütün insanları, bütün çalışma usullerini, bütün ihtiyaçları içine alan evrensel bir bağlantılar sistemi geçmiştir.

Bu, *toplumbilimi* bakımından, eski toplumsal yapının tam bir değişmesini gösterir. Sanayi hareketinin içine giren, ya da

bu harekete sonradan katılan bütün uluslar er geç bu değişmelerden geçiyor. 19. yüzyıl ortalarına kadar dörtte üçü çiftçi olan, bundan başka geniş bir kentli (burjuva) tabakasının küçük burjuva tabakasını bağımsız varlıklar olarak kendi içine alan ve tarihlerinin eski zamanlarında bir beylik (feodal) yapıyı birlikte getiren topluluklar, birkaç onyıl içinde tamamıyla altüst oldular. Onlardan büyük bir kısmının toplumsal bakımdan kökleri ile ilgileri kesildi, tamamıyla başka yönlere sürüklenen kumlar gibi, her şeyden önce sanayi bölgelerine göçtüler ve orada büsbütün yeni yaşama ve çalışma koşulları içine girdiler. Her zaman sanayileşmeye bağlı olan kentlileşme olayı bu toplumsal tabakaların yer değiştirmesinin şiddetini arttırdı; aynı şekilde, sanayileşmeyle muntazam bir şekilde birlikte giden kuvvetli bir nüfus artışı olayı da bu sanayileşmeye yüksek bir hareketlilik verdi. Eski ulus düzeninde bulunmayan sınıfların sayısı iki nesil içinde milyonları buldu, ve bütün nüfusun çokluğu, önce sanayi işçileri, sonra ticaret ve sanayideki hizmetli ve memurlar (genel olarak sanayi çağında oluşan iki milyon nüfuslu sınıf) sanayi bölgelerince alıkonuldu.

Sanayi çağının kendisi ile birlikte getirdiği *tekniği ve toplumsal devrimi*, kültür tarihi bakımından belirli onyılların kendi tanıklığı içinde araştırmak ve onun yankılarını insan bilincinde, edebiyatta, sanatta, felsefede, basın ve yayında incelemek çok ilgi çekicidir. Şüphesiz bu konuda herkesin düşüncesi birbirine uymaz. Kimileri eski çağların kilise ufkunun yenilmesine sevinirler, teknik ilerlemelere şükrederler ve bundan bir yeryüzü cennetini umarlar. Başkaları romantik posta arabasının, ya da daha derinden düşünürlerse, eski dünyanın iç sükûnetinin ve sağlam kültürünün yasını tutarlar. Bazıları da tam bir bilinçle, *geri alınamaz bir yeninin başladığını, bu değişmelerin insan için birlikte getirebileceği tehlikeleri* dile getirirler. Ama bütün bu çeşitli seslerde birbirine uygun bir ana ses duyulmaktadır. Aşağı yukarı 1830'dan beri makinanın, fabrikanın, asfaltın, kütle hâlinde eşyanın ortaya çıktığı her yerde, biz isteyelim iste-

meyelim, *yeni bir yaşama düzeninin başladığı* açıktır. Teknik, ekonomik ve toplumsal değişmelerin, bunlardan biri olan sanayi devrimi gibi, siyasal devrimler karşısında bir özelliği vardır; bu değişmeler açıktan açığa ortaya çıkmaz, sokak kavgalarında veya parlamento kararlarında ya da halk topluluklarında açıkça son karara vardırılamazlar: sessiz bir şekilde harekete geçerler, nasıl ki örneğin iplik bükme makinasının ya da mekanik dokuma tezgâhının bulunuşu birden göze çarpmadıysa, bunlar da görünmez bir şekilde başlarlar; (kimse onları tasarlamamıştı, kimse istememişti, sanki eşyanın kudreti onları ortaya koymuştu;) sonra da bu *değişmeler* bir alınyazısı gibi kendilerini kuşatır, toplulukların bütün yaşayışını değiştirirler. Bu gerçeklik aşağı yukarı 1830'dan beri insanların bilincine çıkmış, ve bütün öncekiler eski dünyaya, ya da bazen denildiği gibi, "eski zamana" dönmüşlerdir.

Söylediklerimize bir şey daha ekleyeceğiz ve bu yeni nokta, sanayi devriminin yalnız başlangıcını değil, bundan sonra gelen aşağı yukarı bir buçuk yüzyıllık ilerlemesini göz önünde bulundurabilen bizler için en esaslı noktadır. Başlangıçtan beri, bir kere başlamış olan sanayi hareketinin durdurulamaz ve önüne geçilemez bir ilerleme olduğu duygusu vardı. Bu sürekli ilerlemeye ümit besleniyor yahut ondan ürkülüyordu; bu ilerleme karşısında coşuluyor ya da tehlikelerinden sakınmak gerektiği bildiriliyordu: her ne olursa olsun ilerlemenin, bu hareketin bir iç yasası olduğu görülüyor veya seziliyordu. Bunun da sanayileşme olayının kendisi için olduğu kadar, onunla bağlı olan bütün hareketler için, örneğin kentlileşme, büyük işletmelerin gelişmesi gibi hareketler için de geçerliği vardı. Böylece, çok doğru bir yargı dile getirilmiş oluyor. Sanayileşme süreci (processus) ve ona bağlı olan bütün hareketler gerçekte ilerleme biçimi (modus'u) içinde ortaya çıkarlar; yani bir kere ilk ateşleme olunca durmaksızın yayılan bir çeşit art arda gelen birbirine bağlı tepkiler meydana getirirler. Bu hareketler, gerek derin anlamıyla yaşamanın bütün biçimlenişini hep daha kuvvetle belir-

leyerek; gerek geniş anlamıyla, ilk çıktıkları yerden daima daha geniş bölgeleri kendilerine çekerek yayılırlar. Tarih bakımından görülürse, sanayi sistemi oldukça küçük birkaç ülkede doğmuştur: İskoçya'da, Orta İngiltere'de, Doğu Fransa'da, Ren bölgesinde; kısaca, Batı Avrupa ülkelerinin kömür ve mâden bölgelerinde. Ve sanayileşme ilk onyıl içinde bu bölgelerde kalmıştır. 19. yüzyılın ilk yarısında bu ülkelerin siyasal itibarı büyük ölçüde buna dayanır. 19. yüzyılın ortasından itibaren, özellikle 20. yüzyılda çok daha fazla, *sanayileşme süreci* gittikçe daha uzak ülkelere, Avrupa dışındaki yerlere de yayılmıştır. Muazzam kudreti olan sanayi çevreleri bütün toprak parçalarında meydana gelmiştir, ve bütün ilerlemiş ülkeler yeryüzünü kaplamakta olan bu sürece katılmışlardır; ya da bugün ona katılmak yolundadırlar. Avrupa dışındaki toprak parçalarında da, özellikle Kuzey Amerika ve sonra Sovyetler Birliği'nde, bütün görkemiyle, yani çok büyük madde ve enerji kaynaklarıyla bütün kara parçalarının temelinde sanayi sisteminin imkânları açılır. İşte, sanayi hareketine ilerlemenin damgasını basan, bu, önüne geçilemeyen geniş yayılmadır. Şimdiye kadarki dünya tarihinde *bütün yeryüzünü kaplamış olan* hiçbir hareket olmamıştır. Sözgelişi, 13. yüzyıldaki Cengiz Han ve oğullarınınki gibi en güçlü siyasal yayılmalar, (Mahayana-Buddizm, İslâmlık, Hıristiyanlık gibi) büyük dünya dinleri bile gerçi çok geniş alanlara nüfuz etmişler ve oralara izlerini bırakmışlardır; ama bütün dünyayı kendilerine çekememişlerdir. *Sanayi hareketinin bunu başarmış olduğu bugün artık söylenebilir.* O bütün yeryüzünün alınyazısı olmuştur.

Böylece, bu konuşmalarımda *işleyeceğim konuyu* bir ilk taslak hâlinde çizdim; aynı zamanda, ileride sözleri edilecek olan ayrı ayrı sorunları da işaret etmiş oldum. İzin verirseniz, gelecek beş konuşmada üzerinde durulacak sorunları kısaca gözden geçirelim.

Gelecek konuşmamda *sanayi sisteminin tarihini teknik gelişme bakımından* anlatacağım. Bu zorunludur; çünkü *yeni tek-*

nik bu yaşama ve toplum sisteminin yapısında belirleyici bir kuvvettir, ve *sanayileşme süreci* başka ülkelerde ne kadar ayrı bir biçimde gerçekleşse de, bu sürecin temelinde daima *teknik gelişmenin* uyumu bulunur.

Üçüncü konuşmada *sanayi çağında meydana gelen toplumsal tabakaların yer değiştirmesinden* söz açacağım. Burada da şüphesiz, bir ülkenin erken ya da geç, atılgan veya çekingen olarak, sanayileşmeye kendini açıp açmayışına göre, ülkeden ülkeye değişen oldukça önemli ayrılıklar bulunuyor; ama belli *sosyoloji yasalarının* her zaman *geçerlikleri* vardır, ve onlardan da söz edilecektir.

Dördüncü konuşmada, *sanayi toplumunun gelişmiş sistemini*, 20. yüzyılın ortasında nasıl olduğunu göz önünde tutarak anlatacağım. Bugün bir buçuk yüzyıllık sanayi gelişmesini kuşbakışı gördüğümüzü söylemiştim. Aynı zamanda bu dönemdeki şeylerin başlangıç dönemindekilere göre oldukça önemli bir şekilde değiştiklerini, ve 1850 yılında yapılmış olan bazı tahminlerin ya hiç gerçekleşmemiş, ya da kısmen gerçekleşmiş olduğunu görüyoruz. Sanayi bakımından ilerlemiş ülkelerde son çağlarda toplumsal ve siyasal düzenin çok karışık bir sistemi ortaya çıkmıştır; bunu da ana hatları içinde tasvir etmeye çalışacağım.

Beşinci konuşma doğrudan doğruya dördüncüyü tamamlayan bir konu olacak. *Sınaî yaşama sisteminin insan ve kültürle ilgili pek güç sorular ortaya koyduğunu* hepimiz biliyoruz. *İnsanda*, kendi kendini yitirmiş olduğu ya da kendini yitirmek, *kendi yarattığı bir dünya içinde kendini yitirmek tehlikesinde olduğu duygusu var. Sanayi çağının bu manevî sorunlarını* beşinci konuşmamda işleyeceğim.

Son olarak altıncı konuşmada *toplumbilimi'nden, toplumbilimi'nin konusundan, düşünce tarzından ve görevinden söz açmak istiyorum.* Bunu özellikle istiyorum; çünkü bütün bu konuşmalar, *teknik* ve *felsefe* ile ilgili sorunlara değinilmiş olsa da, *toplumbilimi* bakışıyla düşünülmüşlerdir. Böylece, sonuç

olarak mesele tamamıyla kendiliğinden ortaya çıkar: *sorunlara daha çok hâkim olabilmek için toplumbilimi (Soziologie) hangi düşünce biçimlerini ve yöntemlerini kullanır? Toplumbiliminin göreceği iş nerededir ve yetkisinin sınırları nerede bulunur? Çağımızın toplum düzeninin o toplumda düşünerek yaşayan herkesin karşısına çıkardığı sorulara toplumbilimi cevap verebilir mi, verirse nasıl verir?*

II.
SANAYİ TEKNİĞİNİN TARİHİ

19. yüzyıl en yüksek noktasında başlıca özelliğini dile getirmek istediğinde kendisini övünçle *"teknik yüzyılı"* diye nitelendiriyordu. Ancak o, bununla, yalnızca kendine dünya tarihinin bütün öteki yüzyılları arasında üstün bir yer kazandıran başarıyı adlandırmak istemiyordu. Gerçi, belirttiğim üzere, nesnel bakımdan o bunda haklı idi. Daha çok, güvendiği bir gücü, inandığı bir ilkeyi adlandırmak istiyordu. Sanayi çağının tarihinde kabına sığamayan büyük bir *teknik iradesi*, büyük bir *teknik gücü* gizli; bu çağı hareket ettiren, ama öyle bir defalık değil, tıpkı bir zincirleme tepkide olduğu gibi, durmadan harekete getiren bir güç bu. Onun için, *sanayi sisteminin tarihine önce teknik açısından göz atmak gerek.* Bugünkü konuşmamızda işte bunu deneyeceğiz.

Kelimenin en geniş anlamı ile *teknik*, insan kadar eskidir. Yontulup bıçak veya oduncu kaması (Faustkeil) hâline getirilmiş her taş, bitki liflerinden yapılmış her doku, ateşte pişirilmiş her toprak kap tekniğin bir eseridir. İnsanlık tarihinde ne kadar geri gidersek gidelim, daima insanın ateş kullandığını görür, daima yapıp kullandığı âletlere rastlarız. Bu anlamda *teknik,* insanlığın tarihinde, hiç değilse bütünü ile durmadan zenginleşmiş, durmadan incelmiştir. Gerçi önce elde edilmiş birtakım teknik bilgilerin, birtakım ustalıkların, elden yeniden çıkarılıp unutulduğu olmuştur; ama gene de *tekniğin bütünü ile durma-*

dan ilerlediğini, gün geçtikçe daha işe yarar âletlerin yapıldığını, kullanılan malzeme miktarının arttığını, işleme yöntemlerinin daha da inceldiğini görmek mümkündür. Tekniğin her gün biraz daha gelişmesi, hiç kuşkusuz bütün insanlık tarihi boyunca izlenebilir çizgilerden biridir.

Ancak 19. yüzyılın bu çizgiyi sadece ileri götürmüş olduğunu, belki yalnız bu çizgi üzerinde özellikle hızlı birtakım ilerlemelerde bulunduğunu sanmak yanlış olur; çünkü *sanayi çağı, yepyeni bir teknik tarzı yarattığı gibi, tekniğe hayatın bütünü içinde, yepyeni bir görev de kazandırmıştır.* Bu yeniliği hem niceliksel, hem de niteliksel anlamda anlamak gerektir. Daha önceki yüzyılların teknik aygıtları (cihazları) ile çalışma tarzları, aygıtlar arasında hele büyüklükleri (sözgelişi, kuşatmada kullanılan herhangi bir âlet, bir kaldırma aygıtı, bir tulumba tertibatı) hayatın içinde tek başına kalıyor; bütünü ile hayat son derece basit bir teknikle sürüp gidiyor, *el işçiliği* küçük sanat biçiminden öteye geçemiyordu. Başka bir deyişle, insanın *teknik* alanında gösterebildiği en üstün başarı düzeyi, ancak tek tek belli bir iki alanda toplanıyor, ama hiçbir zaman hayatın bütününe yayılamıyordu. *Yeni* (modern) *teknik* ise, yaşayışın bütün alanlarına, özellikle günlük ihtiyaçlar alanına, her gün kullandığımız eşyaya, artık iyice kökleşmiş olan çalışma tarzlarına kadar işlemekte, böylelikle de bütün bir yaşama biçimimizi belirlemektedir. Yediğimiz her bir patateste tekniğin, hem de *sanayi tekniğinin* payı; potasyum tuzu çıkartmakta, fosfat elde etmekte kullanılan mâden tekniğinin payı vardır. Ev kadınının temizlikte kullandığı her yıkama aracı, kimya büyük sanayisinin bir ürünüdür. Bu, işin niceliksel yönü.

Ancak *sanayi çağının getirdiği teknik*, yalnız büyüklüğü, yaygınlığı (Reichweite) ya da toplumsal etkileri bakımından değil; çeşidi, anlamı ve ruhu bakımından da yepyeni bir teknik. İnsanlığın bundan önce kullandığından nitelikçe büsbütün değişik bir *teknik* bu; biraz güç, bu nitelik değişmesini kavramak. Onun için bu değişmeyi ben bir formülle açıklamaya çalışacağım.

18. yüzyılınki de dâhil olmak üzere, bütün *eski teknik*, Yunanca *"Techne"* kelimesinin ifade ettiği şeydi; yani *özel bir sanat ya da özel bir beceri, özel bir güç anlamına geliyordu.* Bu teknik, şu açık, yalın formüle dayanıyordu: "İnsan, herhangi bir şey istiyordur. Belli birtakım ihtiyaçları vardır. Kendine belli birtakım erekler koyar; sonra da bu ereklere erişmek, ya da bu ereklere güvenli bir tarzda, elden geldiğince mükemmel bir şekilde varmak için, belli birtakım araçlara, bazı âletlere muhtaç olduğunu bilir veya zamanla öğrenir. Böylece o, dikkatini ilkönce bu araçlar, bu âletler üzerinde toplar. Onları geliştirir, inceltir, ayrımlaştırır; ama bunu yaparken, *hep bu âletleri kullanacağı önceden belirlenmiş erekleri göz önünde tutar.* Demek ki burada insanın bütün derdi, düşüncesi; istediği bir şeyi *yapabilmek*, hem de iyi, güvenli, ince, kesin, özel bir biçimde yapabilmektir. Eski türden her tekniğin güttüğü formül budur. Bir kelime ile, *bu teknik, "Yapmak istediğim bir şeyi yapabilmeliyim"* kaygısıdır.

Yalnız, James Watt'ın 1768 yılında icat ettiği, sonradan 19. yüzyılın başlıca *simgesi hâline gelen buhar makinası büsbütün başka bir şey. Bu makina ile birlikte, teknik,* nitelik bakımından yeni bir anlam kazanmıştı. Bir başka deyişle, teknik eylemin özünü oluşturan manevî formül değişmiştir. Artık insan önce belli bir şey isteyip, sonra bu şeyi gerçekleştirecek özel aracı bulmaz. O, önce bir kudret, toplu bir kuvvet, başka bir deyişle, *genel bir güç* bulur. Hem *bu güç* öyle eskisi gibi artık *organik bir ölçüye de bağlı değildir.* İnsan, organik alanda kaldıkça, bir at yerine iki, ya da dört, altı, bilemediniz sekiz at koşabilir. Ama bunun da bir sınırı vardır. Oysa insan bir makina kurup, mekanik yoldan, termik yoldan ya da elektrik yolundan *güç* elde etmeye başladı mı, artık onun kurduğu bu tesisatı alabildiğine büyültmesine, onun gücünü arttırmasına, yani elde edilen enerji miktarını on katına, yüz katına, bin katına çıkarmasına hiçbir engel yoktur; çünkü bu artık sırf tekniğin bileceği bir iştir. Burada en önemli konu, teknik eylemin dayandığı manevî

formülün artık kökünden değişmiş olmasıdır. Şimdi insan önce bir enerji bulur, sonra onu arttırmaya çalışır, ama bundan maksadı, bu enerjiyi önceden verilmiş *belli bazı ereklere varmak üzere, özel bir araç olarak kullanmak* değildir. Başka bir deyişle, o, bunu yaparken belli hiçbir erek gözetmez. İnsan burada bambaşka bir soru ile karşı karşıyadır: *"Elimin altındaki bu güçle neler yapabilirim? Kendime ne gibi yeni erekler koyabilirim?" Demek oluyor ki, bundan böyle erekleri belirleyen insanın eli altında bulunan araçtır. İnsan, bir şey yapmak gücüne sahip olduğu için, herhangi bir şey istiyordur. Oysa eskiden teknik, insanın kaygısı, "yapmak istediği bir şeyi yapabilmekti."*

Böylece *tekniğin anlamı da, işlevi de büsbütün değişmiş bulunuyor.* Şimdi *teknik* denince artık *fayda* değil, *güç* anlaşılır, kudret anlaşılır. İnsan, artık sırf *Homo Faber* olarak doğadaki madde ve kuvvetleri oldukları gibi kullanmakla kalmaz; istediği gibi koyduğu ereklerin çevresini, her türlü organik ölçüyü aşacak şekilde genişletebilmek için, doğayı kullanır, sömürür. Doğadaki güç (enerji) kaynaklarına el koyar. Sözün kısası, *sanayi çağının büyük teknik devriminin doğuşuna asıl önayak olan makina şekli, iş veya âlet makinası değil, güç makinası*dır. Bu makina vargeller veya kasnak düzeneği yardımı ile iş makinasına bağlanınca, insanla hayvanın organik gücünden olduğu kadar doğada bulunan güçlerden de *bağımsız bir çalışma düzeni* doğdu. Bu, *kendi kendine çalışan bir makina düzeni* idi. Burada insanın işi, makinaların başında durmaktan ibaretti. Gerçi eski teknik de doğa güçlerini insan ereklerinin hizmetinde pekâlâ kullanmıştı; bu, çok eski, insanlığın tarihi kadar eski bir olay. Ancak, *eski teknik* doğanın güçlerini, doğada bulundukları gibi yakalamış; nasıl insan bir atı yakalayıp arabaya koşarsa, o da doğa güçlerini, örneğin kırda esen yeli, vadiye akan suyu durdurup, işe koşmuştur. Yel olsun, su olsun, bunlar eski tekniğin belirgin bir tarzda yararlandığı; değirmenlerinde, dolaplarında ve daha başka düzenlerini işletmede kullandığı doğa güçleridir. Bu tekniğin iş gördüğü güçlerin doğadaki şekillerine ne

kadar yakın kaldıkları ortada; başka bir deyişle, insanın erekleri bu güçleri doğal durumlarından pek az uzaklaştırmıştır.

Sanayi çağının açılışını belli eden *yeni teknik*, toprakta bağlı duran enerjileri arar ve onları kendisi için serbest bırakır. Bu çağ başlayalı beri toprakta saklı duran madde birikimleri, özellikle enerji birikimleri geniş ölçüde işletilmiştir. Eski mâden işletmesi toprağın derinliklerinde kuvvetler değil, defineler arar, özellikle soy mâden arardı. *Sanayi çağının başlangıcının en büyük belirtisi, toprağın kömür çıkarmak amacı ile kazılmaya başlanmasıdır.* Nerede kömür damarı varsa, nereden petrol çıkması mümkünse, nerede su kuvvetleri elektrik akımına çevrilebiliyorsa, nerede bu büyük enerji birikimleri teknik bakımdan ele alınıp işletilebilecek durumda ise (bugün uranyumu da buna dâhil etmek gerek), yeryüzünün bu jeolojik yapısı, dünya tarihinde ilk kez dünyanın ekonomik ve politik yapısı üzerinde doğrudan doğruya belirleyici bir rol oynamaktadır; *çünkü sanayi sistemi bu jeolojik yapıya dayanır.*

1800 yıllarında tarih sahnesinde gözüken, o gün bugündür bütün tarihsel yaşayışı belirleyen *yeni tekniğin genel nitelikleri* üzerine söyleyeceklerimiz bu kadar. Benimse asıl göstermek istediğim şuydu: *bu yeni teknik yalnızca eski tekniğin azar azar gelişip mükemmelleşmesinden doğmamıştır, nitelikçe de yeni bir şeydir.* Onunla birlikte yeni bir ilke (prensip) ortaya çıkıyor. Bu bakımdan *buhar makinasının icadı*, tarihte gerçekten yepyeni bir çığır açmıştır. Hem de bu çığır, şimdiye dek gördüklerimizin en önemlilerinden biridir.

Ayrıntılara girecek olursak, aslında sanayi sisteminin kurulup yayılması doğal olarak adım adım olmuştur; ama bu kuruluşun gelişme derecesi gene de pek hızlı sayılabilir: iki üç kuşak içinde, yerine göre daha da kısa bir sürede koskoca *sanayi kurumları* kurulup dört bir yana dal budak salmıştır. Bu gelişmenin ülkeden ülkeye değişik bir biçimde olduğunu söylemeye bilmem gerek var mı? Her ülkenin sahip olduğu doğal kaynaklar bakımından durumu, halkın karakteri, sanayileşmenin baş-

ladığı zaman noktası ve daha başka birçok tarihsel koşullar burada işe karışmıştır. Bununla birlikte *sanayileşme sürecinde bir yasalılık olduğu* açıkça görülebilir; başka bir deyişle, sanayileşme dalga dalga vuku bulur. Yani önce bir üretim alanı sanayinin eline geçer, onun ardından bir başkası, sonra bir başkası, derken eski üretim biçimleri, özellikle *el işçiliğine dayanan üretim biçimi tarihe karışır*; bundan sonra, sanayi girişimi yeni bir alana çevrilir ve bütün gücünü bu alan üzerinde toplar. Bu dalga dalga *gelişmeyi* en belirgin olarak sanayileşmeye ilk başlamış ve en önce tam anlamı ile geliştirmiş olan ülkelerde görmek mümkündür; onun için burada İngiltere'yi örnek alıp canlandırmaya çalışacağım.

1. İlk sanayi dalgası *dokuma sanayisi* dalgasıdır; *sanayi devrimi bu dalgayla*, hem de besbelli *İngiltere'de başlamıştır.* 1765 ile 1780 yılları arasında, yüzyıl dönümünden bir kuşak önce, dokuma sanayisi teknik alandaki en önemli icatları yapmıştır. İşin dikkate değer yönü, bütün bu icatların bilginler tarafından değil, el işçiliğinden yetişme teknisyenler, kısmen de meslekten olmayan kimselerce yapılmış olmasıdır. Teknik alanda buluş ve kuruluşun (Konstruieren) bir *bilim işi* hâline gelmesi çok daha sonraya ait bir olaydır. 1769 ile 1780 yılları arasında Richard Arkwright (1732-1792) pamuk eğirme makinasını yapıp geliştirdi. Onyıl sonra bu zat gününün en kudretli dokuma fabrikatörü olmuştu. Gene o sıralarda İngiliz rahip Edward (Edmund) Cartwright (1743-1823) mekanik dokuma tezgâhını icat etti. Sonra bu iki makinaya, 1769'da James Watt (1736-1819)'ın icat ettiği buhar makinası katıldı. Böylece *dokuma fabrikası* bugünkü şekli ile, yani *sırf makinaya dayanan bir işletme olarak* esas itibarıyla kurulmuş oldu. O zaman bu olayı dile getirmek için, "Buhar pamukla evlendi" diye bir deyim de söylene gelmekte idi ki, sanayi çağı üslûbunda şiir diye buna denir. Pamuğun ardı sıra yün geldi. En önemli icatlardan 20-30 yıl sonra, 19. yüzyılın ilk onyılında İskoçya'nın ve Orta İngiltere'nin

Glascow, Manchester, Bradford gibi örnek dokuma sanayisi kentleri tamamıyla sanayi kurallarına geçmiş bulunuyorlardı.

2. İkinci dalgayı *demir ve çelik* (*dökme çelik*) dönemi oluşturur. Sanayileşmenin bu *yeni* alanı için *önemli icatların hepsi* 1800 yıllarına rastlar. (*Yeni* diyoruz; çünkü o zamana kadarki maden işletme tekniği ve diğer işleme yöntemleri hiçbir zaman *el işçiliği* yöntemlerinden öteye geçememişti.) Bu *icatlar* arasında, ham demir elde etmekte kullanılan kok fırınını, ham demiri döğme demir ve çelik hâline getirmekte kullanılan püdlaj usulünü; sonra, demiri işlemekte kullanılan (madenler için torna tezgâhları, delik açma makinası, istim çekici gibi) en önemli âlet-makinaları sayabiliriz. Sanayileşme sürecinin bütünü içinde bu *ikinci dalganın*, ileri bir adım olmak bakımından özel bir önemi vardı; çünkü bu dalga ile birlikte, dokuma sanayisinde olduğu gibi, iktisadî üretim alanlarından yalnız bir kısmı yeni kurallar altına girmedi. *Büyük makina işletmesi ile elde edilip işlenen demir*, artık her alanda kullanılan, *organik maddelerden yapılmış birçok malzemenin yerine geçen bir madde, evrensel bir madde oldu.* Ağaç direkler yerine demir direkler, keten halatlar yerine çelik teller, toprak kaplar yerine demir kaplar kullanılmaya başladı. Hayatın bütün alanlarında aynı şeyi görmek mümkün. Hani (tarih-öncemizin *bronz çağı*ndan sonra geldiğini söylediği) "*demir çağı, asıl sanayi devrimi ile başlar*" diyenler haksız değildi; çünkü *demirden ve çelikten bir dünya* bu devrimle birlikte kuruldu. Sonra, şu da var: demir sanayisinin özel bir anlam ve önemi, bir bakıma bir kilit mevkii olmasının nedenlerinden biri de, bu sanayinin aynı zamanda bütün öteki sanayilerin başlıca üretim aracını, yani *makina*yı yapması, üretmesidir. İşte gelişmenin bundan sonraki dalgalarına *makina* sağlayan bu ikinci dalgadır. Sanayi devriminin dayandığı temel görüşü, kuralları durmadan ileri götürmek de böylelikle oluyor.

3. Üçüncü dalgayı *ulaştırma çağı* teşkil eder. İlk sanayi dalgası 1775, ikinci dalga 1800 yıllarında başlamıştır. Bu üçüncü-

sü ise 1825 yılında başlar. Buna göre, sanayileşme dalgalarının aşamaları aşağı yukarı çeyrek yüzyıllık bir aralıkla birbirini kovalıyor demektir. Hiç değilse, sanayileşmenin ilk olarak, hem de kendine özgü bir biçimde geliştiği ülkelerde durum bunu gösteriyor. *Sanayileşmenin daha geç başladığı ülkelerde ise, dalgalar birbirini daha çabuk kovalar:* Dâhî kâşif George Stephenson (1781-1848)'un *lokomotif* üzerindeki çığır açan çalışmaları 1820 yıllarına rastlar. 1830'dan itibaren de *ilk trenler* işlemeye başlamıştır. Stephenson'un büyük olan tarafı, yalnız bir makina yapıcısı olmayıp, deyim yerindeyse, bir "*demiryolu düşünürü*" olmasıydı. Ayrıca, demiryollarının geçit yerlerini belirleme işi, sonra köprü kurma, tünel açma, çamur ve bataklık yerlerin aşılması gibi her türlü yol-yapı meselesi onun tarafından işlenmiştir. Çok daha önce, İngiliz ressam mühendis Robert Fulton (1765-1815)'un yaptığı *buharlı gemi* Amerika'da Hudson ırmağı üzerinde ilk seferini yapmıştı (1807). 1820 yıllarında ise Okyanus üzerinde ilk yolculuklar göze alınmıştı. *Avrupa demiryolları ağı*, ana hatları bakımından, yüzyılın ortalarına doğru kurulmuş bulunuyordu. Böylece, dünya denizleri üzerindeki başlıca *deniz yolları* da bu sırada açılmıştı. *Ulaştırma işlerinin makinalaşmasıyla* birlikte yaşama düzeninde eskiden bulunmayan bir kavram hayata girdi. Bu kavram bugünkü yaşayışımızın ana kavramlarından biri olan *"hız"* (tempo, sürat) kavramıdır. İlk trenlerin hızları bugün bize gülünç geliyor: Saatte 25, bilemedin 30 kilometre. Ama siz asıl ilkeye, temel görüşe bakın. Hızlar çok çabuk artar. Sonra şunu da unutmamalı: *sanayi sistemi*, hammaddelerin dünyanın her köşesinden sanayi merkezlerine taşınması; sonra, sanayinin yığın hâlinde yapıp ürettiği eşyanın dünyanın dört bir bucağına gönderilmesi ilkesine dayanır. Yığın hâlinde ulaştırma olmadan, yığın hâlinde üretim de olamaz. *Sanayi çağı, makina sanayisini kurmakla kendisine bir çalışma aracı bulmuş oldu. Ulaştırma ve taşıma işlerini teknikleştirmekle de dayandığı temeli, yaşama koşulunu*

sağlamış oldu. Böylece, sanayi gelişmesinin dalgaları iç içe girerler.

4. Ondokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru, gene yuvarlak hesap yirmi beş yıl kadar sonra, *dördüncü sanayileşme dalgası* yükselir. *Kimya çağı* başlamıştır. 1850 yıllarında kimya biliminin belli başlı bilgileri bir araya toplanır. Bu bilgiler, yeni kurulan bu yeni sanayi kolunun kuramsal temelini oluşturur. Bu arada Justus von Liebig (1803-1873)'in *"yapay gübreleme yöntemi"*'ni, akıllı (rational) tarımın doğuşuna yol açan, ayrıca bütün yeni besin maddeleri sanayisinin temelini teşkil eden keşiflerini; sonra, yeni ana maddelerin, meselâ alüminyum'un bulunuşunu; sonra, maden kömürü katranından Anilin boyalarının çıkarılmasını sayabiliriz. Gerek kömürle, gerekse kömürden çıkan maddelerle ilgili kimya araştırmaları bu sırada büsbütün önem kazandı; çünkü bu araştırmalar yardımıyla bütün kömür ekonomisi yepyeni bir temel üzerine kuruldu. Kömür artık yalnız makinalar için belli başlı ısıtma aracı, başlıca enerji kaynağı değildi; üstelik bir sürü *sanayi ürünü* için çıkış maddesi olmuştu. Bu dördüncü dalganın kendine özgü yönü, *"bilim"*in *belirleyici bir etken olarak* ilkin bu dalgada ortaya çıkmasıdır. İlk âlet-makinaları, el işçiliğinden yetişme, meslekten olmayan kimseler icat etmişti. Şimdi ise, *yeni teknik* artık bilim adamlarının uğraştığı bir araştırma konusu hâline gelmiştir. Bu da tekniğin daha çabuk, daha planlı bir şekilde ilerlemesine imkân verir. Birkaç onyıl sonra bütün sanayi ülkelerinde yüksek teknik okulları açılır. Bu okullarda bütün sanayi alanları için mühendisler yetiştirildiği gibi, laboratuarlarında da birçok keşifler hazırlanır.

5. Beşinci dalga, *elektrik sanayisi*'dir. Bu sanayinin dayandığı keşifler zaman bakımından oldukça eskidir. Meselâ telefon ve telgraf 1830 ile 1840 yılları arasındaki onyılda birçok kimseler tarafından icat olunmuştu. Yalnız bu dalga büyük bir sanayi olarak ancak 19. yüzyılın son çeyreğinde, *kuvvetli akım tekniğine geçişle* birlikte başlar. *Bu yeni sanayi, kendisinden önceki*

bütün sanayileri kökünden değiştirmiştir. Bir yol *elektrik*, itme ya da işletme gücü olarak *buhar* gücü ile rekabete girişmekte gecikmedi. Elektrik yardımıyla, taşıma ve ulaştırma işleri yeni bir şekle girdi. Sözgelişi, çabuk gelişen büyük kentler bu sayede elektrikli taşıt aracına, *tramvay*a kavuştu. Aynı şekilde, *kimya sanayisi* de, elektriği kullanarak yeni bir temel üzerine kurulmuş oldu. Bu yeni sanayi dalgasının tarih bakımından ne zaman başladığını kesin olarak belirtmek pek mümkün değilse de, *sanayileşme sürecinin bütünü içinde beşinci dalgayı oluşturduğu* söylenebilir.

6. Yalnız bu arada altıncı dalga, *benzin motoru çağı* da gelip çatmıştı. 1889'da Paris'te ilk otomobil sergisi açıldı. 1894'de ilk uluslararası otomobil yarışı yapıldı. 1903'de ise Henry Ford Motor Company kuruldu. Amerika Birleşik Devletleri ilk kez bu sanayi alanında önderliği ele geçirdi; özellikle en akılsal yöntemlerle seri hâlinde üretme ilkesi bu ülkede geliştirildi. Bu altıncı dalganın önemi üzerinde durmama bilmem gerek var mı? Şu kadarını söyleyebilirim ki, *bu dalgayla ulaştırma alanında yepyeni ufuklar açılmış, özellikle gökleri fethetmek mümkün olmuştur.*

Bugünkü duruma bakınca, *bu altı dalgaya bir yenisini, atom gücü çağı'nı eklememiz gerekirdi; çünkü,* bu *yedinci dalga* sanayi sisteminin gerek yeğinleşmesi, gerekse yayılıp genişlemesi bakımından yepyeni ufuklar açmaktadır. Ama ne de olsa bu *tarih değil*, şimdi ve gelecektir.

Yalnız, çağdaş (modern) sanayi düzenlerinin gelişmesinde rol oynayan bu altı dalganın taslağını çizerken bir noktayı eksik bıraktık; sözümü bitirmeden şimdi onu tamamlamama müsaade buyurun. Öyle büyük ve besbelli atlamalarla değil, küçük küçük adımlarla, kendini belli etmeden, ama *bütün 19. yüzyıl boyunca günlük yaşamada* kullanılan ufak tefek eşyanın, bir tür serî eşyanın sanayileşmesi vuku bulur. Bu arada, sözgelişi, sabunla mürekkebi, yazı kalemi ile çengelli iğneyi, ayakkabı ile çorabı, konserve ile cam eşyayı, sigara ile kibriti, kekle ekmeği,

mukavva kutu ile mektup zarfını sayabiliriz. Gerçi bu küçük eşyanın sanayileşmesi, ağır sanayinin ya da kimya sanayisinin kuruluşu kadar göze çarpmaz; ama *sanayi sisteminin her alana yayılması* bakımından belki çok daha etkili olmuştur. Gerçekten de her evin günlük ve saatlik ihtiyaçlarının sanayi sisteminin kuralları içinde yer alması ancak böylece olabilmiştir. Eskiden bu gibi şeylerin çoğu genel olarak pazarlarda satılmazdı. Ancak bu türlü seri eşyadan her biri ayrı bir sanayinin konusu olduktan sonradır ki, *sanayi sistemi* ülkenin en uzak köşelerine, yaşanılan en ufak köşeye bucağa dek işleyebilmiştir.

III.
19. YÜZYILDA TOPLUMSAL TABAKALARIN YER DEĞİŞTİRMESİ

İnsanlığın toplumsal tarihinde şimdiye dek görülen büyük *toplumsal tabakaların yer değiştirmesi* olaylarından en güçlüsü, eski *küçük sanatçı* (zanaatçı)-*çiftçi* dünyasını çağdaş *sanayi sistemi*'ne çeviren teknik değişmelerle el ele gider. Bugün *toplumbilimi* açısından sanayi çağını incelemek istiyorum. Aşağı yukarı 1900 yılına kadar olan zaman içinde kalacağım; sanayi toplumunun tam gelişmiş sistemi, her iki dünya savaşı sırasında oluşmuştur ve gözlerimizin önünde bulunan biçimi ile bundan sonra incelenecektir.

Bütün Avrupa uluslarının 19. yüzyılda sayıca çoğaldıkları, gelişip büyüdükleri bilinen bir olgudur. Nüfus artışının ölçüsü ülkeden ülkeye değişir; kabataslak söylenirse, çoğalma ne kadar büyük olursa ve ne kadar çabuk ilerlerse, sözü geçen ülke de *sanayileşme süreci* içine o kadar kuvvetle sokulmuş olur: bu, bu iki olayın; *nüfus artışı* ve *sanayileşme*'nin herhangi bir tarzda *nedensel* (kausal) olarak birbirine bağlı olduklarının açık bir işaretidir. Bazı uluslar bu bir yüzyıl içinde iki kat çoğalmışlardır (pek az görülür ve şaşılacak bir olaydır; çünkü dünya tarihinin birçok yüzyıllarında nüfus sayısı hiç değişmemiştir ya da herhâlde pek yavaş bir artma olmuştur). Ama 19. yüzyılda çoğalma yalnız iki kat olmakla kalmamış, tersine birçok hâllerde %

200, hattâ 250'yi bulmuştur. Bu çoğalma, bütün ülke içinde nüfus sıklığının aynı ölçüde olduğunu göstermez; öyleyse bu, bütün köylerin ve bütün kentlerin nüfus sayılarının iki katı ya da üç katı artmış olmaları demek değildir. Bu artış, nüfusun normalin üstünde toplandığı yeni yoğun (kesif) bölgelerin doğduğunu gösterir. Her ülkede nüfus durumları bütün yüzyıl boyunca esaslı olarak değişmeden kalan veya ancak pek az artan yerler vardır. Birçok taşra bölgeleri böyledir; şu hâlde büyük nüfus artışları küçük ya da büyük birtakım bölgelerde toplanır. Büyük kentlerin nüfus sayıları genellikle arttıkça artar. Ondokuzuncu yüzyılın başında 50.000 nüfusu olan kentlerin aynı yüzyılın sonunda 400-500 bini bulmaları olağan bir şeydir; aşağı yukarı sanayi bakımından ağırlık noktaları olmuş olan büyük kentler altı katı ya da on katı olurlar. Bunun dışında, daha büyük, *sanayi bakımından yoğun* bölgeler, sanayi kentlerinin çok daha yoğun bir şekilde bir arada bulunduğu ve köy yerlerinin bile bir kent niteliği aldığı bölgeler, *sanayi çevreleri* kurulur. O zaman bu köylük yerler de artık eski anlamı ile köyler olmaktan çıkarlar, fabrikaların ya da maden ocaklarının kuruluş yerleri veya sanayi işçilerinin oturma yerleri olurlar. Bu durumda büyük kentler ve özellikle bu sanayi çevreleri ülkenin nüfus kabarmalarının çok yükseldiği yerlerdir, ve ülkenin, sanayileşme gidişi ile doğrudan doğruya ilişiği olmayan ve aşağı yukarı sanayiden önceki kendi eski nüfus durumunda kalan başka bölgeleri pek açık bir şekilde bunlardan ayrılırlar.

Bundan çıkan sonuç nedir? Şüphesiz, bundan, sanayi bakımından yoğun bölgelerin insanca çoğalmalarını kendi iç artmalarına borçlu oldukları, öteki bölgelerinse az sayıda yeni nesil meydana getirdikleri için, artmada geri kaldıkları sonucu çıkmaz. Daha çok, bunun aksi meydana gelir. Özellikle köy olan ve köy olarak kalan bölgeler kuvvetli bir nüfus artışını sağlayan kaynaklardır; ama bütün nüfus fazlalıkları, köyünü bırakıp sanayi bölgelerini ve büyük kentleri doldurmaya gider. *Günümüzün sanayi ülkeleri için ayırt edici nitelik olan nüfus sıklı-*

ğının dağılışı (her yerde ayrı oluşu), şu hâlde *iç göçlerin sonucudur*. Sanayi devriminin ilk onyıllarında büyük *sanayi çevreleri*, meselâ Orta İngiltere, Ren-Vestfalya, Kuzey Fransa, Kuzey İtalya sanayi bölgeleri gözden geçirilirse; bunlardan her biri için bir *art bölge* (hinterland), hattâ çoğu zaman birçok art bölgeler, yani *sanayi bölgeleri için insan temin edilen çevreler* bulunduğu görülür. Bunlar Almanya'da özellikle doğu Elbe bölgeleri, Büyük Britanya'da İrlanda ve İskoçya'nın belli bölgeleridir; buraların doğum fazlalığı oldukça önemli olduğu hâlde nüfusları artmamış, insan fazlalıklarının hepsini yeni sanayi çevrelerine vermişlerdir. Yüz binlerce, milyonlarca insan bu onyılda göç etmiştir, ve bu göç akını o art bölgelerden, yeni yoğun merkezler olarak bu göçler sırasında doğan büyük kentlere ve sanayi bölgelerine akın olmuştur. *Şimdiye dek dünya tarihinin hiçbir kavimler göçünde böyle bir insan yığınının harekete geçmemiş olduğu güvenle söylenebilir.* Şüphesiz, *"sanayi ile ilgili bu kavimler göçü"* kapalı topluluklar, kümeler, halk yığınları hâlinde ortaya çıkmaz; ayrı ayrı birçok insanın göç kaderi olarak meydana gelirler: bir ırmak olmaktan çok, derecikler hâlindedirler. Ama bu sanayi ile ilgili kavimler göçü, büyüklüğü bakımından, eskilerle karşılaştırılamaz, ve göçün uzayıp gittiği uzaklıklar da çoğu zaman pek büyüktür; denizlerle ayrılan, meselâ kuzey Amerika'daki sanayi bölgeleri bile, başka yerlerden (burada esas itibarıyla Avrupa'dan) gelen insan akını olmaksızın düşünülemez.

Sanayileşme sürecine katılmamış, köy olarak kalan bölgelerin, göçlerin doğum yeri olduğunu; buna karşılık, kentlileşen sanayi bölgelerinin onların varmak istedikleri yerler olduğunu biraz önce söylemiştim. Bununla birlikte, evrensel tarih bakımından görülürse, bu olay pek büyük bir bağlantı içinde yer alır. Bir ulusun tarihinde daha sonra yüksek kurumlar olarak ortaya çıkan her şey, örneğin ilk sınırların dışındaki göçmenlerin gelip yerleşmesi (kolonileşme), sonra özellikle bütün kent iş yerleri, *çiftçi ülkelerin insan fazlalığı ile kurulmuştur*; böylece,

bütün eski kentler doğuşlarını olduğu kadar, sürüp gitmelerini çıplak topraklardan kopup gelenlere borçludurlar. Aynı zamanda, bu kentlerin sürekli olarak insanlarla doldurulmaları gerekir. Böylece, sanayi sisteminin kuruluşu yalnızca bu tarih çizgisinin bir uzamasıdır. Bunda yeni olan etkin güçtür; sanayi bölgelerinin pek büyük *çekim gücü*, ve harekete geçirilen insanların sayısıdır; çünkü sanayi insanları, işçileri/ "çalışan kolları" pek büyük bir kuvvetle kendisine çekmiştir. İlk sanayi büyük kentlerinin, sözgelişi dokuma sanayisi ya da ağır sanayi merkezlerinin, birkaç onyıl içinde yerden fışkırdıkları düşünülmelidir. Bir yerde, –şimdiye dek belki birkaç küçük köyün veya kendi hâlinde bir küçük kentin bulunduğu bir yerde– *yeni teknik buluşlardan ya da yeni maddelerin keşfinden dolayı böyle bir sanayi bölgesi doğunca*, bir çırpıda binlerce, on binlerce, belki de yüz binlerce işçiye ihtiyaç duyulur. Sanayinin getirdiği imkân ve umut bir mıknatıs gibi etkili olur; iş imkânları açarak onları kendine çeker. Sanayinin bu çekme gücünün, insanları kendine çektiği gibi nüfusun artışını sağladığına da hiç şüphe yoktur. Ama öte yandan köylük bölgelerde bulunan nüfus fazlalığı, fabrikalarda bir çalışma imkânı ve göç için anlam taşıyan bir amaç bulur. Nitekim, *eski ekonomi üzerine ikinci bir tabaka kuruldu*: eski ekonominin iş sisteminde ancak belli sayıda işçiler ekmek bulabiliyorlardı; ama şimdi, iş sistemi bu şekilde gelişip yükseldi. Böylelikle yalnız mevcut olan nüfus fazlalığı bir yerden alınmakla kalmadı; yeni nüfusun doğmasına da meydan verilmiş oldu.

Şimdi en önemli olan nokta! *Sürekli bir insan selini köylük yerleşim bölgelerinden sanayi bölgelerine sürükleyen göçler, yalnız bir yer değiştirmeyi, sadece insanların mekân içine dağılışını dile getirmezler; aynı zamanda ayrı ayrı her bir olayda bir meslek değişikliğini, toplumsal durumun değişmesini, bu akınlar sırasında birlikte taşınan insanların bütün toplumsal varlığının da değiştiğini gösterirler.* Ülkeden ülkeye göç etme, küçük olsun büyük olsun, her zaman olmuştur. Bunun nedenleri: se-

rüven –ilginç ve tehlikeli de olabilecek olaylar ve yerler görme eğilimi; siyaset, din ya da başka şeylerle ilgili olabilirdi. Sözgelişi, bir genç tüccar Amerika'ya göç ettiğinde gerçi orada yeni bir çevreye girer, belki yine tüccar kalabilir ve böyle kalmayı da isterdi; tıpkı çiftçi olarak bir göçmen topluluğa katılan çiftlik sahibi gibi. Ama *sanayi sisteminin doğuşu ile ilgili olan kütle hâlindeki göçler, aynı zamanda özgün bir şekilde, tamamıyla başka bir toplumsal varlığın içine giren, toplumsal tabakaların bir yer değiştirmesidirler*; bu da sanayi ile ilgili göç sürecini ilk sırada bir sosyolojik olay hâline getirir. Göç edenler yalnız yer anlamında yurtlarından kopmakla kalmazlar; toplumsal durumlarından, mesleklerinden, kendi zümrelerinden de ayrılırlar ve göçlerinin sonunda tamamıyla yeni toplumsal durum içine yerleşirler. *Bu iç göçlerde, eski ekonomide hiç bulunmayan, yeni büyük sınıflar doğar.* Sayıca en büyük ve toplumsal tarih bakımından en önemli olay, *"sanayi işçi sınıfı"*nın doğuşudur; bu nedenle, düşünceleri ilkin bu olay üzerinde toplamak istiyorum.

İlk olarak göçün çıkış noktasını gözden geçirelim. Aşağı yukarı 1750'den beri bütün Avrupa ülkelerinde, gerçi önce yalnız ekonominin tarım alanında başlayan, ama doğrudan doğruya 19. yüzyılın iç göçleri için şartlar hazırlayan bir hareket ortaya çıkar. Burada söz konusu olan *köylünün kurtarılması* denilen şeydir. Batıdan doğuya doğru ilerleyen bir hareket içinde her ülke birbiri ardı sıra, Avrupa köylerinin büyük bir kısmında bulunan efendiye bağımlılığı ya da toprağa bağımlı olma düzeni (régime)ni yasayla kaldırmaya; bundan başka, çiftliklerde bulunan köleleri ve serfleri (servus) kurtarmaya, genellikle her bir çiftlikte o zamana dek bulunan bütün bağımlılıkları ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. Bu liberal tarım yasalarında iki *itici güç* (motiv) birlikte etkili olur: birincisi, 18. yüzyılda ortaya çıkan *liberal düşünceler*; ikincisi, mümkün olduğu kadar ölçülü-hesaplı (rational) üretim yapan güçlü bir *köylü sınıfı ile devletin ilgilenmesi*. Çiftçi, arazisini ve iş gücünü özgür olarak tasarruf edebilseydi, işletmelerinden âzamisini işletirdi diyen *devletçi*

görüş, örneğin Savua'da, Prusya'da, Avusturya'da Fransız Devrimi'nden önce *köylülerin kurtarılmasını* sağlamıştı. Sonra Fransa'da, devrimcilerin yolunda ve liberal düşüncelerin tam bir atılımı ile köylünün yükleri hafifletildi, serflik kaldırıldı. Bu erkinci-özgürlükçü düşünceler 19. yüzyılda bütün Avrupa'da serpilip geliştiler. Bizim konumuz içinde, kuşkusuz, bizi ilgilendiren köylülerin kurtarılması değil; tersine, *sanayi sisteminin gelişmesi için* erkinci (liberal) tarım yasalarının vardığı sonuçlardır. Köylünün toprağa, tımar sahibine ve onun işletmesine bağımlılığı kaldırılınca, bu kez köylünün artık serbest bırakılmış olan mülkünü de satmak ve ülkeden göç edebilmek imkânları yaratılmış oldu. Demek ki, köylünün kurtuluşu ile, iç göçlerle *sanayi bölgelerini besleyebilen kaynaklar* açılmış oldu. Eski köyün, ülke ekonomisindeki *"rational"* işletmelerde hiç kullanılmamış olan, ama eski kapalı düzenin içinde birlikte taşınan veya birlikte sürüklenen birçok insanı, küçük işletme sahibini, gündelikçi çiftçileri, çiftçi ailesinin maiyetini kendi içinde barındırmış olduğunu göz önünde tutmalıdır. Tarımla ilgili işletmelerin akılsallaşması ile bu *"ırgat tabakası"* (asıl köylü olmayıp da köyde çalışan tabaka) özgür bırakıldı, ve gerçekte iç göçlerin gerektiğinde *iş gücü* olarak yararlanılacak *yedek topluluğu* (contingent) oldu. Bütün Avrupa'da eski biçim köyde ev sanatları, köyle ilgili ev işleri, ev içinde özel üretim şeklinde ortaya çıkan küçük sanatlar vardı; sözgelişi, bükme ve dokuma gibi bütün küçük sanatlar esas itibarıyla köylerde yerleşmişlerdi. Bu işleri artık *sanayi* üstlendi ve onları işleyen insanlar göç için serbest kaldılar. Bir kelime ile: liberal toprak reformu, sanayi çağında *toplumsal tabakaların yer değiştirmesinin* arkasında, arka plan olarak yer aldı; bununla, kente göç için koşullar ve böylece, *sanayi sisteminin kurulması* gerçekleşmiş oldu.

Sanayinin ihtiyacı olan işçileri sağlayan ikinci kaynak eski *küçük sanatlar* (zanaatlar)dır; şu hâlde, burada da insanları özgür bırakmaya götüren koşulları göstermem gerekiyor. Küçük sanatlar, eski topluluk düzeni içinde Avrupa'da her yerde, *usta*

konumunun sayısını sınırlayan, *çıraklık* işlerini ve yeni nesil sorunlarını düzenleyen *esnaf birlikleri*'ne bağlı idi. Fransız devrimcileriyle ortaya çıkan liberal düşünceler, burada üstlenmelerin bozulmasını, böylece tek tek ekonomiye katılanların özgürlüğünü sağlarlar. Bu, tek tek köylü işletmesini özgür kılan erkinci (liberal) toprak reformuna paraleldir. Ama burada bu süreç tarım alanından pek başka bir şekilde yol alır. Burada en önemli olan şudur: küçük sanatlar eski bağlılıklarından kurtulduğu anda bir ölüm kalım savaşına katılmış ve makina ile çalışılan yeni *büyük sanayi* içinde, hiç yenemeyeceği bir rakip bulmuştur. Bundan önceki konuşmamda anlattığım, *sanayileşmenin altı veya yedi dalgasını* düşününüz: bu dalgalardan her biri eski zanaatların bütün bir dizisini eziyor ya da hiç değilse, onların etkinlik çevrelerini daraltıyordu; öyle ki, şimdiye dek bu zanaatlarda çalışmış olan birçok insan artık onlardan ekmeklerini çıkaramıyor, ama özgür oluyorlardı: ne uğruna özgür? Şüphesiz, zanaatlarını batıran *sanayi* uğruna. Yüz binlerce insanın alınyazısında bu süreç ortaya çıktı, bu süreç içinde el dokumacıları dokuma fabrikalarında, küçük demirci esnafı demir-çelik işletmelerinde, sabun üreten esnaf kimya sanayisinde işçi oldular; bütün üretim dallarında da bu böyle oldu. Eski *zanaatlar* bütün hâllerde tamamıyla ortadan kalkmadılar. Ancak zaman zaman sınırlandılar ve bir kenara itildiler ya da sözgelişi, yalnız onarım işlerine sürüldüler. Ama onlardan çoğu büsbütün ortadan kalktı. Öyle ki, bugün yalnız adları duruyor. Yeni doğan sanayi uğruna açıkta kalan ve bütün Avrupa'ya yayılan milyonlarca insan vardı; bunlardan bir kısmı zanaatların birdenbire ortadan kalkması yüzünden, bir kısmı da zanaat işçisi veya kalfa olup da, zanaatları artık kendilerini geçindirmediği için, şimdi fabrikaya gitmeleri gerekiyordu, ve zanaatlarda iş bulabilecek olan insanlar artık başlangıçtan beri sanayi işine bağlandılar. İnsanları bir bölgeden büsbütün başka bir bölgeye geçiren *iç göçler*, köylülerin sanayiye akınlarında olduğu gibi, çoğu zaman bu olaya bağlı idiler. Ama genellikle şöyle

olmuştu: sanayinin kendisi de, küçük sanat işçilerinin, örneğin iplik bükücü, dokumacı, demirci, çilingir, odun işçisi vb.'nin oturdukları yerlere yerleşti. Demek ki *sanayi*, kuruluş yerini işçi sınıfına göre seçmiş, ama kısa bir zaman içinde küçük sanat bölgelerini sanayi çevreleri hâline getirmiştir. Birçok hâllerde küçük sanatlardan gelen akın sanayi için *nitelikli* (qualifié) işçileri, köylerden gelen akın da bilgisiz ve *niteliksiz* (qualifié olmayan) işçileri ortaya çıkardı; sanayi gelişmesinin ilk onyıllarında durum böyle idi.

Böylece, bu iki ana kaynaktan yeni *büyük sanayi işçileri sınıfı* teşekkül etti, ve bununla her bir olayda toplumsal tabakaların yer değiştirmesiyle ilgili olan, insanların bütün toplumsal durumlarının (Situation) tam bir değişmesi birbirine bağlı idi. Ailenin ekonomik varlık durumunun çalışma ile kazanılan peşin ücret üzerine kurulması olayı *sanayi işçiliği* konumunda yeni bir şeydi. Şüphesiz sanayiden önceki eski ekonomide de sadece çalışma ücretine bağlı olan insanlar vardı; çünkü o zaman da, bugünkü anlamda fabrikalar hâlinde değil, ama yüzlerce işçinin çalıştığı manifatura işleri hâlinde, büyük taahhüt işleri yapılırdı. Ama sanayiden önceki çağın küçük sanat işletmelerinden büyük bir kısmı köylük yerlerde bulunduğundan, bu işletmelerde çalışan işçilerin, köye canlılık veren yardım kaynaklarında payları, biraz toprakları vardı, burada küçük veya büyük baş hayvan yetiştiriyorlardı (bu, eski köyün içinde taşınan, köyün nüfusunu dolduran ırgat sınıfı idi). Sanayiden önceki çağların kentlerinde bile, pek büyükleri dışında, küçük sanat işlerini, tarımla ilgili yardımcı işlerle bir arada görüyoruz. İnsanlar yeni doğan sanayi çevrelerine ya da yeni büyük kentlere göç ettikleri zaman bütün bunlar serpilip gelişti: artık köy yardım kaynakları bulunmadığından, hayat asfalt üzerinde geçer, ve haftalık kazanılan sanayi ücreti biricik geçim kaynağı olurdu. Bu, sanayi çağında sosyolojik bir yeni kuruluş olarak ortaya çıkan *büyük sanayi işçi sınıfının* bir ilk işaretidir. Bu *varlık biçimi* bugün bizim için tamamıyla alışılmış bir şey olmuştur; bunun

tamamıyla yeni tarzda bir olay olduğunu hemen hemen suni bir şekilde açıklamamız gerekiyor.

Bütün bunlara, sanayi çağının ilk onyıllarında sanayi iş anlaşmalarının yapıldığı sert koşullar eklenir. Kuşkusuz bugünkü anlamıyla bir *toplumsal siyaset* henüz yoktu (toplumsal siyaset ile ilgili yasalar ilk kez aşağı yukarı 1880'den sonra ortaya çıkmıştır); iş zamanlarının, iş koşullarının düzenlenmesi, işletmelerde sağlık koruma işleri, hele ücret düzenlemesi hiç yoktu. Çağın liberal düşüncelerine uygun bir şekilde sanayi iş antlaşması, işverenin verdiği iş fırsatına karşı işçinin çalışma gücünü ortaya koyduğu özgür bir satış antlaşması olarak yürürlüğe girer; işgücünün ödenmesi ücret, arz ve talebe göre ayarlanır. Sanayi, pek çabuk gelişmesi üzerine, bir yandan birçok iş yerleri açmasına rağmen, öte yandan insan akınları muazzam bir şekilde büyük olduğundan, bundan başka yeni *işçi sendikaları* tarzında işçi örgütleri henüz bulunmadığından, –onlar ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında kurulmuşlardı–sanayideki işçi gündelikleri asgari geçim sınırına inmek eğilimini göstermiştir. Birtakım sanayi kollarında en ucuz işçi olan kadınlar ve çocuklar erkek işçilere tercih edilirlerdi; çünkü kadın ve çocuk işçileri kullanmak hiçbir toplumsal siyaset yasasıyla yasak edilmemişti. Sanayinin başlangıç zamanlarında iş saatinin günde 10, 12 ya da 14 saat olması görülmemiş şeylerden değildi.

Bunlara üçüncü bir konu da eklenir; bu da: *ekonomik bunalım* (crisis)dır. Sanayi sistemi başlangıç çağında fırtınalı bir hız içinde gelişti; makinalı üretim için yeni bir ekonomi kolunu ele geçiren teknik buluşlar ortaya çıkar çıkmaz, sanayi ürünleri yerden mantar biter gibi ortalığı kapladı. Bunun şöyle bir sonucu oldu: yüksek ekonomik durum ve koşullarda (conjuncture) çok büyük kazanç elde edildiği hâlde, sürüm tıkanıklığı, ya da genel bir ekonomik bunalım karşısında birçok yeni ürünler dayanamayıp ezildiler. Bütün 19. yüzyıl, sanayi kollarının bazen hepsinin birden aynı zamanda tutuldukları bir sıra şiddetli bunalımlarla geçmiştir. Bu sanayi işçileri sırf ücrete dayandıkla-

rından ve bunu biriktirmeye imkân bulamadıklarından, bunalımlar sırasında binlerce işçi *işsiz* kaldı, başka bir geçim kaynakları olmadığından da tam bir *sefalet* içine düştü.

Benim için önemli olan, sanayi sistemine geçişi meydana getiren *toplumsal yapı değişmesinin* ne kadar derin olduğunun bir tablosunu çizmekti. Köy çevrelerinden sanayi bölgelerine göç eden ya da kendi sanatları kaybolduğu için *makina işçisi* olan insanlar, tamamıyla *yeni bir toplumsal yapıya* girdiler, sanayi işçi sınıfının, (Marx'ın 1848'de dediği gibi) "Proletariat"ın kuruluşu, bu yapı değişmesinin en önemli bir yeni oluşumudur; bu nedenle düşüncelerimi onun üzerinde topladım. İnsanlığın toplumsal tarihinde hiçbir büyük sınıf bu kadar kısa bir zaman içinde teşekkül etmemiştir. Thomas Carlyle (1795-1881)'ın, toplumsal siyasetle ilgili yazılarında dile getirdiği gibi: "Çağımızda ortaya çıkan dev iş, kendi arkasından dev gibi bir toplumsal sorunu da birlikte sürüklemekte".

IV.
Sanayi Toplumunun Gelişmiş Sistemi

Bundan önceki konuşmamda yalnızca sanayi sisteminin başlangıç zamanlarından (aşağı yukarı 1860 yılına kadar olan döneminden) söz açmış, bu arada özellikle 19. yüzyılın *birlikte getirdiği toplumsal yapı değişikliğinin en önemli bir parçası olarak sanayi işçisi sınıfının doğuşu* üzerinde durmuştum. Bugün, o zamandan beri sanayi sistemi daha da gelişmiş bulunuyor. Üstelik biz şimdi, o zaman olduğu gibi sanayi gelişmesinin yalnızca iki kuşaklık bir tarihini değil, bu gelişmenin aşağı yukarı bir buçuk yüzyıllık tarihini kuşbakışı görebiliyoruz. Bugün sanayi sistemini gelişmiş, olgunlaşmış şekliyle görüyoruz. Bundan söz açmak; bugünkü konuşmamda *toplumsal tabakalar*dan, gelecek konuşmamda ise bundan doğan *manevî sorunlar*dan söz etmek istiyorum.

1850 yıllarına doğru, önce Fransa'da, sonra Avrupa'nın her tarafında toplumcu (sozialistisch) kuramlar ve programlar ortaya çıktı. Bunların arasında tarih bakımından en önemlisi, en etkilisi Marx'ın ileri sürdüğü kuramdı. Toplumcu sistemlerin ikili anlamı vardır. Onun için, iki yönden ele alınıp incelenebilirler. Bir kere bu kuramlar sanayi çağının başlaması ile birlikte hemen oluşmaya başlayan yeni bir sınıfın, *işçi sınıfı*'nın ideolojileri, başka bir deyimle, bu yeni sınıfın siyasî savaş parolaları

idi. İşçiler bu parolalar altında toplumsal durumlarının bilincine erişiyor, bu parolalar altında örgütlenip sınıf kavgasına atılıyordu. Ancak, toplumculuğun (Sozialismus) bu siyasî anlamından burada söz edecek değilim.

Yalnız ikinci olarak 1850 yıllarında ortaya atılan *toplumculuk* öğretilerinde bir parça da toplumbilimsel kuram var; çünkü bunlar, hem kendi çağlarında gerçekleşmiş olan toplumsal gelişmelerin köklerini (ya da nedenlerini) bulup çıkarmak (Diagnose) hem de çokluk bu toplumsal gelişmenin nasıl ilerleyeceğini, sonunun neye varacağını önceden bildirmek (Prognose) iddiasındadırlar. Hiç değilse Marxçı kuram için bu tamamıyla böyledir. İşte 19. yüzyılın toplumcu kuramlarını bu açıdan ele alıp incelemek istiyoruz. Gerçekten de, dediğimiz gibi, bugün bu tarihsel gelişmenin daha sonraki bir yüzyılını da kuşbakışı görebildiğimiz için, o zamanlar ortaya sürülen kehanetlerden hangisi doğru çıkmıştır, hangisi çıkmamıştır, bunu olaylara bakıp anlayabilecek durumdayız. Sanayiye dayanan toplum düzeninin iyice gelişmiş şekli ile bir tablosunu çizmek konusunda bu kehanetlerin bize oldukça yardımı dokunacaktır. Marx, yalnızca Hegel Okulu'nda yetişmiş, sistem kurmakta usta bir düşünür değil; toplumsal gerçekliği kavrama bakımından da keskin görüşlü bir gözlemcidir. Kendi deyimiyle, Marx'ın istediği, "burjuva toplumunun bir anatomisi"ni yapmak, "kapitalizm çağının hareket yasası"nı açıklığa kavuşturmaktı.

Bu konuda Marx'ın 1850'li yıllarda en gelişmiş kapitalist ülkelerdeki toplum durumundan kalktığını söylemeye gerek olmadığı gibi, Marx'ın o zamanlar göze çarpan gelişme çizgilerini geleceğe doğru uzatarak bir kehanete varmak istemesinde de şaşılacak bir şey yoktur sanırım. *Marx, büyük işletmenin küçük işletmeye, makina ile üretimin küçük sanatların üretim tarzına üstünlüğünü açıkça gördü. Zaten küçük sanatların birbiri ardından büyük sanayi işletmelerince ortadan kaldırılmasına neden de bu idi.* Marx bundan, işletmeler arasındaki rekabet kavgasının böylece sürüp gideceği ve işin sonunda gittikçe artan

bir ölçüde *büyük* işletmelerin zaferine, küçük ve orta işletmelerin de yenilmesine yol açacağı sonucunu çıkardı. Marx buna "Sermaye'nin bir elde toplanma eğilimi" diyordu. Ona göre, sayıları durmadan azalan kapitalistler, karşılarında arttıkça artan bir işçi kalabalığı bulacaktı. Doğrusu, Marx'ın bu kehaneti, geleceği önceden bildirmesi şaşılacak bir başarı. Çünkü 19. yüzyılın ortalarında henüz sermayenin bir elde toplanma eğilimleri ve işletmelerin durmadan büyümesiyle ilgili görünürde pek bir belirti yoktu. Her bir yeni sanayileşme dalgasıyla birlikte gerçi yeni yeni girişimler doğuyordu. Her çapta birçok işletmeler de ortaya çıkıyor, yan yana yaşayıp gidiyorlardı. Fakat bugün görüyoruz ki, bu yoldaki gelişme pek öyle Marx'ın önceden bildirdiği kadar tek yanlı olmamıştır. (Bu nokta üzerinde ileride duracağım). Ama ne de olsa Marx'ın öne sürdüğü kuramın bu kısmı sanayi sisteminin gelişme çizgilerinden birini doğru tahmin etmiştir.

Bundan başka, Marx, *sanayi işçisi* denilen bu *yeni sınıf*'ın onyıldan onyıla daha da büyüdüğünü gördü. Her yeni kurulan fabrika yüzlerce işçi, her gelişen sanayi kenti binlerce, her sanayi bölgesi on bin hattâ yüz binlerce yeni işçi getiriyordu. Sonra, köy bölgelerinden durmadan sanayi bölgelerine akın eden bir sürü insan, köylü yaşayışını bırakıp *sanayi işçisi* hâline geliyordu. Sanayiye kurban giden küçük sanatlardan gelenler de başka. Bundan önceki konuşmamda işçi sınıfının gerçekten de bu birkaç onyıl içinde yeni bir şekil aldığını, sonra görülmedik bir hızla çoğaldığını söylemiştim. 1800 yıllarında henüz böyle bir sınıf yoktu. Ama yüzyılın ortalarında *işçi sınıfı* nüfusun hatırı sayılır bir kısmını, en çok sanayileşmiş ülkelerde ise meslek sahiplerinin aşağı yukarı üçte birini oluşturuyordu. İşçi, gerek kesin sayısı bakımından gerekse genel nüfusa göre, zamanla daha da arttı. 1900 yıllarında işçiler birçok ülkelerde bütün çalışan insanların nerede ise yarısını oluşturmaktaydı. Demek ki bu bakımdan da Marx sanayi çağının gelişme çizgisini doğru görmüştür.

Ayrıca Marx, *işçi sınıfı*'nın, en hızlı artan halk tabakası olmak bakımından, *bütün öteki tabakalardan beslendiğini* gördü. Toplumun orta tabakaları, hele daha 1800 yılına kadar bütün nüfusun en geniş yığınını teşkil etmiş olan orta ve küçük çapta bağımsız zanaat erbabı tabakası küçüldükçe küçülüyordu. Çünkü köyden gelen akının yanısıra *işçi sınıfı* bu gibilerin katılması ile oluşuyordu. Girişimcilerle işçiler arasında kalıp da bu iki sınıf arasında bir bakıma yastıklık eden, aralarındaki çarpışmanın şiddetini azaltan ya da ikisi arasında arabuluculuk eden bütün *ara tabakalar* zamanla yok edildi. Hem öyle ki, bunlar arasında pek küçük bir kısmı girişimcilik mertebesine yükseldi. Bu da pek az durumlarda olabiliyordu. Büyük bir çoğunluk ise *emekçiler/işçi sınıfı* (Proletariat) durumuna düştü ve böylece malı mülkü (varlık sahibi) olanlarla olmayanlar arasındaki keskin ayrılık iyice ortaya çıktı.

Son olarak Marx, *sanayi işçisi sınıfı* ile birlikte yeni ve pek özgün bir toplumsal durumun, kendi deyimi ile, özgün nitelikte bir "Sınıf durumu"nun ortaya çıktığını gördü. (Ona göre), bu *yeni sınıf*, bütün geçimi aldığı ücrete dayanan, başka hiçbir gelir kaynağı, hiçbir kişisel serveti olmayan; üstelik, aldığı ücretle ancak kıt kanaat geçinebilen, her türlü toplumsal siyasal güvenceden yoksun, bu da yetmiyormuş gibi, insafsızca iktisadî buhranlara itilmiş bir sınıftı. Marx'ın kehanetine göre, "Proletarya sınıfının durumu" dediği bu durum, sırf sanayi sisteminin dayandığı iç kurallardan ötürü, giderek büsbütün kötüleşecekti. İşte Marx'ın, kuramında önemli bir yer verdiği "yoksullaşma" yasası budur.

Marx'ın, 1850 yıllarındaki durumu göz önünde bulundurarak gelecek hakkında çizdiği tablo'nun bütünü bu parçalardan meydana geliyordu. Onun dediğine göre, kapitalist ekonomi sistemi o şekilde kurulmuştur ki, gün geçtikçe toplum ister istemez daha belirgin olarak iki ana sınıfa ayrılacaktır. Bunlardan biri, sanayi sistemi için en önemli üretim araçlarına sahip olan *girişimciler sınıfı*, öbürü de bu araçlardan yoksun olup bütün

geçim aracı yaptığı işten ibaret olan *işçi sınıfı*dır. Sanayi sistemi geliştikçe bu ikilik büsbütün ortaya çıkar. İki sınıf arasında bir üçüncüsünün yer almasına imkân yoktur ve hâlâ eskiden, sanayi öncesi çağlardan arta kalmış böyle bir sınıf varsa bile, o da zamanla bu iki sınıftan birince, daha çok *işçi sınıfı* (proletarya) tarafından emilerek tarihten silinecektir. Demek ki sınıf ikiliği, gün geçtikçe büsbütün şiddetlenecek, özellikle işçi sınıfının büyüdükçe büyümesi, buna karşılık kapitalist sınıfın gitgide küçülmesi aradaki karşıtlığın şiddetlenmesine yol açacaktır. İki sınıfın da toplumsal çıkarları birbirine taban tabana zıt olduğundan, aralarındaki bir sınıf kavgasını önlemek imkânsızdır. Şu hâlde kapitalist sistemin gelişmesi, Marx'a göre, doğa yasalarına vergi bir zorunlulukla, anlaşmazlığın devrim yoluyla çözüleceği tehlikeli noktaya, girişimcilerin elinden üretim araçlarının zorla alınıp devletleştirilmesine doğru götürmektedir. Marx'ın ortaya attığı kehanet işte bu. Ben de böylece, 1850 yıllarındaki toplum hayatında bu gibi kehanetlere hak verdiren, onları destekler gibi görünen noktaları bir bir saymış bulunuyorum.

Ancak, biz artık sanayi gelişmesinin daha sonraki bir yüzyılını da kuşbakışı görebildiğimize göre, gerek bu kuramın gerekse bu kurama dayanan bildirimin doğru olup olmadığını olaylara bakarak anlatabilecek durumdayız demektir. 19. yüzyılın ortalarında göze çarpan gelişmelerden hangileri yönlerini değiştirmiştir; sonra, o gün için, önceden kestirilemez olan ne gibi yeni gelişmeler ortaya çıkmıştır; bütün bunları bugün görülüp yaşanmış olarak tespit edebiliriz. Sınai toplum düzeni gibi son derece karmaşık ve dünyaya yaygın bir sistemin daha 1900 yıllarında 1850 yıllarındakinden çok farklı bir durum göstermesine, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise gene başka bir durum sunmasına hiç şaşmamalı. Sanayi sisteminin gittikçe daha geniş alanlara yayılması, sonra dünya politikası ile ilgili olaylar, sanayi hareketinin ilk başladığı sıralarda akla hayâle gelmeyen önemli değişikliklere yol açacaktı. Varacağımız sonuca şimdiden dokunmuş olmak için diyebiliriz ki, sanayi sistemi-

nin tarihsel gelişmesi, hele yüzyıl dönümünden beri, yani son elli yıl içinde gösterdiği gelişme, başlangıç döneminde yaşamış herhangi bir gözlemcinin kestirebileceğinden başka türlü olup bittiği gibi; bugün kültür çevremiz içindeki ülkelerde gördüğümüz biçimi ile gelişmiş sanayi toplumu da gerçekte pek değişik bir görüntü sunmaktadır. 1860'dan bu yana; sonra özellikle 1900'den bu yana, sonra gene son kuşak içinde ortaya çıkan yeni gelişmeler öyle sessizce, öyle alttan alta, ama öyle karşı durulmaz bir şekilde olmuştur ki, onların hemen günü gününe farkına varılması mümkün değildi. Ama bu gelişmeler görüş alanına girince, örneğin resmî nüfus ve meslek sayımları ile açıkça meydana çıkınca, şaşırtıcı derecede etkili olmuştur. Ne var ki bu gelişmeler, sanayi toplumunun bugünkü durumunu kesin olarak belirlemektedirler. Şimdi bu gelişmeler arasından en önemlilerini ele alacağım. Böylece olgun bir sanayi sistemi nasıl olur; bu konuda bir bilgi edinmek mümkün olacak.

1. Orta tabakaların, özellikle bağımsız küçük sanat erbabının önünde sonunda büyük girişim (teşebbüs) tarafından savaş dışı edilip proletarya durumuna indirileceği ve böylece sınıf ikiliğinin gittikçe daha açık bir şekilde ortaya çıkacağı konusunda Marx'ın öne sürdüğü görüş, zanaatların çalışma alanı gerçekten de gitgide daraldığına göre, belli bir ölçüde doğru çıktı. Ticaret alanında da büyük işletme ilerledi, gelişti. Meselâ, her şeyi satan büyük alışveriş merkezlerinin kurulmasını göz önüne getirin. Ancak, aşağı yukarı 1900'den bu yana orta burjuva ve küçük burjuva tabakasının olduğu gibi kaldığı, yerine göre yeniden güç kazandığı görüldü. Bunda tek tek birçok gelişmenin rolü oldu. Birtakım küçük sanat dalları buhranlara karşı dayanıklı olduklarını gösterdiler. Örneğin elektrik motoru ve elektrik akımı sayesinde yeni gelişme imkânları elde ettiler; çünkü bunlar, buhar makinasından farklı olarak, küçük sanata kaldırabileceği çapta makina kullanma imkânı veriyordu. Başka küçük sanatlar, sözgelişi, onarma sanatı yeniden canlandı. Perakendeciliğin de başından aynı şeyler geçti. Hele büyük kentle-

rin büyümesi ve oturulan yerlerin dışa doğru yayılması bu bağımsız küçük ve orta sınıfın artıp güçlenmesine yol açtı. Durmadan ilerleyen kentlileşme sürecinde bir çeşit yasa ortaya çıkıyordu: *Büyük bir kent nüfusu içinde sanayi işçilerinin sayısı ne kadar artarsa, orta burjuva tabakasından olanların sayısı da o derecede artar.* Çünkü her yeni dış mahallede dükkânlara, zanaatkârlara, sigorta doktorlarına, eczanelere vb. ihtiyaç vardı. Bu durumda, orta tabakalar gittikçe küçülen bir kalıntı değil, sanayi toplumunun tabakalar sistemi içinde sağlam bir bloktu. 1900'den bu yana tutulan istatistiklere bakılırsa bu açıkça görülür.

2. Yalnız, orta sınıf (ya da orta tabaka) eski güç ve yetenekleriyle birlikte kendisini sürdürmekle kalmadı; üstelik kendine yeni bir biçim de verdi. Bambaşka bağlantılardan doğan ve yepyeni bir türe yönelen bu sınıfa *orta sınıf* denildi. Aşağı yukarı 1900 yıllarına kadar sanayi işçilerinin bütün nüfusa göre oranı durmadan arttı. Ama bundan sonra eğri kırıldı ve sanayileşmenin durmadan gelişmesine rağmen, işçi sayısı belli bir oranda azalmaya yüz tuttu. Biraz önce sözünü ettiğim şaşırtıcı, beklenmedik olaylardan biri de bu. *Bunun anlamı neydi?* Bunun anlamı şuydu ki, durmadan ilerleyen sanayileşme, belli bir noktadan sonra, artık işçi sınıfının artmasına değil, *yeni bir tabakanın* (yeni bir sınıfın), *memur* ve *müstahdemler* (görevli ve hizmetliler) *sınıfının* kuruluşuna yol açıyordu. Üretimin akılsal bir biçime sokulması birçok parça (kısmî) işlerin fabrikadan büroya taşınmasını gerektirdi. İşletmelerin büyümesi yazı işlerinin de artmasına, yeni yeni memurlukların doğmasına yol açtı. Kısaca, sanayi ve ticaretin bütün büyük işletmelerinde *yeni bir tabaka;* yöneticiler, örgütleyenler-düzenleyenler ve denetleyenler tabakası ortaya çıktı, oluştu. Bu gibi işleri çevirenler işçiler değil, memurlardı. Bu *yeni orta sınıf,* inanılmayacak kadar çabuk büyüdü (bugün bazı ülkelerde memur tabakası, bütün meslek sahiplerinin neredeyse yedide birini teşkil etmektedir.) Devlet ve belediye kırtasiyeciliğinin arttıkça artması, bu gelişmeyi büs-

bütün kuvvetlendirdi. Çünkü bu artış, resmî dairelerde hukuksal durum ve çalışma tarzı bakımından, özel kurumlarda çalışan *müstahdem* örneğinin aynı olan bir *memur ve müstahdem* türünün doğmasına yol açtı. Ancak *toplumbilimi açısından* işin en önemli yönü, bu yeni ücretliler sınıfının asla işçi sınıfının tuttuğu cepheye geçivermemiş olması, hiç değilse bu sınıfı teşkil edenlerin önemli bir bölümünün orta tabakayı güçlendirmiş olmasıdır. *Memur tabakası, "yeni orta tabaka" olarak eskisine katıldı.*

3. Sanayileşmenin ilk başladığı sıralarda, makinanın insan işçiliğinin niteliğini zorunlu olarak düşürdüğü, onun gördüğü işi sırf mekanik işleyiş düzeyine indirdiği, fabrika ücretinin de ister istemez asgarî geçim sınırına düşeceği izlenimi belirmişti. Bundan da tek biçimli, korkunç bir proletarya yığını tablosu doğduğu gibi, işçi sınıfının gerek ücret düzeyi, gerek çalışma tarzı, gerekse yaşama biçimi bakımından durmadan bir tek-biçimliliğe doğru gideceği kanaati uyandı. Marx sözü geçen kehanetinde bu tablodan faydalandığı gibi, "yoksullaşma" yasasını da pek etkili bir tarzda kullandı. Ancak, *teknik alandaki ilerleme başka türlü gelişti.*

Daha doğrusu, birbirine paralel iki koldan gelişme oldu. Bir yandan teknik gerçekten de birçok alanlarda uzmanlığı olmayan herhangi bir kimsenin yapabileceği birçok işler yarattı. Anlaşıldığı üzere, bu gibi işlerde çalışanlara verilen ücret de ona göre düşüktü. Ama öbür yandan gene *teknik ilerleme*, özel bir uzmanlığa ihtiyaç gösteren işlerin ve bu gibi işleri görebilecek yetenekte yeni bir *uzman işçi sınıfı*'nın doğmasına yol açtı. Sözgelişi, yeni bir özel makinanın kullanılmasında veya bir dizi makinayı çalıştırıp gözetlemek gerektiğinde bu türlü işçilere ihtiyaç vardır. Başka bir deyişle, bugün bütün işçiler *nitelikli işçi* ile, *niteliksiz/kara işçi* diye iki kısma ayrılır. Her istenildiği vakit değiştirilebilen işçiler vardır, bir de yerleri güçlükle doldurulabilen yetişmiş-usta işçiler. Bu bakımdan işçiler arasında bir *farklılaşma* olmuştur ve ayrılık devam etmektedir. Bunun sonu-

cu olarak *ücret* meselesinde, bugün işçi ücretleri arasında geniş bir derecelenme vardır. Yüksek derecede ücretler, orta tabakanın gelirini, aşağı yukarı memurların ortalama gelirini bulmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'yle İskandinav ülkelerinde bu en fazla göze çarparsa da, hemen her yerde bu doğrultuda bir gelişme var.

4. Bu gelişmeye sanayileşmeciliğin şimdiki durumuyla başlangıçlarındaki durumu arasında en önemli ayrımı oluşturan başka bir gelişme daha katılır. 19. yüzyılın son onyılından beri bütün sanayi ülkelerinde işçiler uzun savaşlar sonunda birleşme (Koalition) hakkını elde ettiler. Bütün ülkelerde işçi partileri kuruldu; işçi sınıfı siyasî yollardan savaşa savaşa devletin içine nüfuz etti ve sayıca üstünlüğünden ötürü devlet işlerinde oldukça etkili ve etkin oldu. Parlamento sistemiyle yönetilen ülkelerin çoğunda işçi partilerinin ortak hükümet yönetimlerinde sürekli olarak temsil edildikleri, yalnız başlarına da hükümeti kurdukları hepimizce bilinen bir şeydir. Öteki *ortak yönetim* (Koalition) biçimi, yani işçi sendikası da en az bunun kadar önemli idi. Şimdi artık *işçi sınıfı* ile *girişimciler sınıfı* kapalı, örgütlenmiş birer iş piyasası–partisi olarak birbirinin karşısında yer almış bulunuyordu. Böylece aralarındaki sınıf karşıtlığı bambaşka bir özellik kazandı. Bu karşıtlık, için için kaynayan ya da açıktan açığa devirici bir sınıf kavgası olmaktan çıkıp; anlaşmazlık konusu oluşturan şu veya bu sorun üzerinde görüşüp tartışma, her iki tarafın çıkarlarını konuşup anlaşarak, uzlaşarak bir sonuca bağlama durumuna kavuştu. 1880 yıllarında başlayıp o zamandan beri bütün sanayi ülkelerinde durmadan genişletilen toplumsal siyasetle ilgili yasaların kabulü, işçi sınıfının toplumsal durumunu temelinden değiştirmiş bulunuyordu; çünkü bu yasalar hastalık, kaza, yaşlılık, işsizlik hâllerinde işçilere birtakım güvenceler (sigorta) sağlıyordu. İşçi sendikaları örgütleri de aynı doğrultuda iş görüyordu. Benim burada tasvir ettiğim bu gelişmenin tümüne, *"sınıf kavgasının kurumlaştırılması"* denildi ki, doğrusu pek yerinde bir buluş. Böylece,

sınıflar arasındaki karşıtlık bir anlamda toplumsal bir *hukuk düzeni* aşamasına yükseltilmiş, geçerli bir gerginlik bağlantısı olarak alışılagelen devlet koşullarına katılmış, devlet denetimi altına alınmış oluyor. Böylece, dediğimiz gibi, sınıf karşıtlığı büsbütün yeni bir nitelik kazanmıştır.

Sanayi toplumu düzeninin gelişmiş durumunu tam anlamıyla tasvir edebilmek için şimdiye dek saymış olduğumuz dört konuya daha birçok yenilerini eklememiz gerekirdi. Sözgelişi, bu arada köylülerden, köylü tabakasından söz açmam gerekirdi. Sanayi gelişmesi başladığı vakit, köylü sınıfına da sanayiden önceki çağdan artakalma bir sınıf gözüyle bakılıyordu. Rusya örneği, köylü tabakasının bağımsız bir sınıf olarak siyasî araçlarla geniş ölçüde ortadan kaldırılabileceğini ya da hiç değilse büsbütün değiştirilebileceğini göstermiştir. Ancak, bu sınıf bizim kültür çevremizdeki sanayi ülkelerinde kendiliğinden pek önemli bir değişiklik geçirmemiş, kendine özgü iç ayrımlaşması ile birlikte eski durumunu korumuştur. Sonra aynı şekilde 1900'den beri, özellikle dünya İktisadî Buhranı ile, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana sermaye sahibi girişimciler tarafında olup biten değişikliklerden de söz açmak gerekirdi. Bu değişmeler ve örneğin *"yöneticiler* (manager) *sistemi"*nin doğmasına yol açan gelişmeler de sanayi sisteminin başlangıç dönemlerinde kimsenin aklından geçmemişti. Bugün ise gelişmiş sanayi toplumunun tablosundan bu gelişmeleri çıkarıp atmak imkânsızdır.

Bununla birlikte ben yalnızca gelişmiş sanayi toplumunun yapısı bakımından kendine özgü bir konu üzerinde duracağım. Sanayi gelişmesinin bütün ilk dönemi koyu liberal düşüncelerin önderliği altında tamamlanmıştı. Bu dönemde gelişmeye önayak olan etkin güç, kendi girişkenliği sayesinde fabrikalar kuran ve İktisadî siyaseti yöneten özel girişimdi. Devletin iktisat alanına karışmaması, bu konuda her türlü müdahalelerden kaçınması gerektiği, liberalizmin başlıca ilkesiydi. Sonra sermaye sahipleri ile işçiler arasındaki sınıf karşıtlığı ile yeni başlayan sı-

nıf kavgası da devletin karışmadığı sırf toplumsal bir hareketti. "Devlet-toplum" kavram karşıtlığı da gene bu sırada ortaya çıkmıştı; toplum alanında devletten bağımsız, kendi özel yasalarına göre cereyan eden hareketler bulunduğu kabul ediliyordu. Sanayi toplumunun kurulup gelişmesi de bu gibi hareketlerin ana örneği gibi görünüyordu. 1880'den beri, hele 20. yüzyılda bu yönde büyük bir değişim oldu. Bugünkü duruma bakılınca, bütün ülkelerde devletin, ekonomik ve toplumsal hayattan el çekmek şöyle dursun, tam tersine, bu hayata her gün bir parça daha el atmakta olduğu görülür. Bu da pek çeşitli şekillerde olur. Bir kere, devletin her gün artan bir ölçüde kendisi işletmeler kurar ve böylece üretimin artan bir kısmını kendi değerlendirir. Bunun bir başka biçimi de, devletin iktisada her an biraz daha karışması, iktisadî yaşayışı ayarlaması, düzenlemesi, denetlemesi, planlamasıdır. Hiçbir çağdaş devlet yoktur ki, İktisadî hayata en geniş ölçüde el atmasın. Buna karşılık, toplumun yaptığı hareket de şudur: Toplum içindeki menfaat birlikleri çeşitli örgütler kurarak, gerek devletin koyacağı yasalar üzerinde gerekse yönetici makamlar üzerinde nüfuz elde etmeye çalışırlar. Olağan olarak, örgütlenme deyince, yalnız parti ve sendikaları değil, sayısı yüzleri aşan çeşitli birlikleri, menfaat zümrelerini ve teşekküllerini vb. anlamak gerekir. Bu çeşit kuruluşların sıkı bir ağıyla kaplanmış olması gelişmiş sanayi toplumunun yapısı gereğidir.

V.
Sanayi Toplumunun Manevî Sorunları

En olgun hâli içinde *sanayi toplumu* örgütleyici bir yapı olarak toplumsal yapıların pek karışık bir sistemini, insanlığın toplumsal tarihinde şimdiye dek görülenlerin en karmaşığını kurmuştur. İki yüzyıl önce bir kent topluluğunda, hattâ bunların en büyüklerinden birinde, diyelim ki Goethe'nin yaşadığı yıllarda Frankfurt'ta yaşayan bir kimse, az çok aydınsa, bu toplumsal düzenin tablosunu görebilir ve onu anlayabilirdi; orada yetkilerin nasıl dağıldığını, ne gibi görevlerin bulunduğunu ve nasıl birlikte çalışıldığını, *bütün*'ün nasıl işlediğini... tam tamına bilirdi. Bu, insanın içinde kendini rahat hissettiği açık bir toplumsal düzendi. Ben şöyle bir iddiada bulunmayı göze alacağım: bugün artık hiç kimsenin içinde yaşadığımız *toplumsal bütün*ü tamamıyla görmesine imkân yoktur. Özellikle, geçen konuşmamın sonunda bunu hatırlatmıştım; bugün de yeniden oraya dönüyorum. Menfaat bağlılıklarından ve menfaatleri temsil edenlerden hemen hemen görünmez bir bağın kurulduğunu ve bunun içinde ekonomi pazarları için olsun, siyaset kavgaları için olsun, ayrı ayrı toplum zümrelerinin örgütlendiğini söylemiştim. Her birimizde bu örgütleyici sistemin bir çeşit *araç* olduğu duygusu var; bu sistem gerçi işliyor, ama bir makina gibi işliyor, insan da onun içinde artık özgür bir kişi değil,

bir çarkın dişlisidir. Bu, gerçekte bütün *çağdaş kültür eleştirisinin ana düşüncesi* olmuştur; önce 19. yüzyılda, sonra özellikle çağımızda. Hemen her zaman şöyle bir düşünce dile getiriliyordu: şimdiye kadar hep sanayi toplumunun toplumsal âleti hâline gelmiş *insanlık* henüz hiçbir manevî düzen kazanamamıştır; çoğu zaman bu bağlantının olabileceğinden bile şüphe edilmiştir. Zaman zaman bununla, eski basit toplum biçimlerinin romantik bir açıdan aydınlatılması birleştirilir; bu toplum biçimlerinde insan bir *kişi* olarak hakkını elde etmiştir. Bu eski, basit ve toplu olarak görülebilen toplum düzenine karşı duyulan özlem, toplum örgütlenmesinin karışık yapısını yeniden kaldırmak istemenin tamamıyla imkânsız olduğunu göstermeye yeter. Şüphesiz insan yer yer onu basitleştirmeyi araştırabilir, ama onu ortadan kaldırmayı istemek kargaşalık yaratmak demektir; özellikle büyük kentlerde çağdaş yaşayış bu toplumsal cihaz olmadan dört hafta bile işleyemezdi.

Ama kuşkusuz bununla ortaya attığım *sorun* çözülmüş olmuyor. Sanayi toplumunun "toplumsal" düzenini insan bakımından yargılamak pek ciddî bir sorun olarak kalıyor. Gerçekte şu ayrılık var: içinde tam bir mutluluğa kavuşamasa da, insanın insan olarak kendine düşeni aldığı toplumsal düzenler vardır; bu toplumsal düzenler insana anlam taşıyan görevler yükler ve bunun için ona belli haklar verir, onu tatmin eder; onun bütün insanlığına seslenir, ama aynı zamanda bu insanlık içinde onu sayar; insana sağlam bir iç-düzen, bir huzur, bir iç-doluluk verir; insan bu toplumsal düzenlerde anlam yüklü bir ömür sürebilir. Başka toplumsal biçimler de vardır ki bütün bunları başaramaz; çünkü insanı ereğe giden bir *araç* olarak, tamamıyla belirli bir görevin taşıyıcısı olarak, pürüzsüz işleyen bir makinada ancak bir tekerlekçik olarak ele alırlar. Demek ki toplum düzeninin *insanla ilgili* bir manevî sorunu vardır, bu sorunun özellikle günümüzün sanayi toplumu bakımından zorunlu olduğu inkâr edilemez. Bu konuşmalarda bir ahlâk felsefecisi, bir toplumsal siyasetçi görüşünden değil de, *toplumbi-*

limci açısından konuştuğumdan, bizim toplum düzenimizin insanlarla ilgili tehlikelerini ortadan kaldırmak için, nasıl biçimlendirilmeleri gerektiğini sormama lüzum yok. *Genel olarak, her türlü değer yargısından, hele her türlü iddiadan ve pratik tekliften sakındık; çünkü toplumbilimi (Soziologie), şeyleri değerlendirmeksizin oldukları gibi ayırt eden, onların özelliklerini belirten bir olaylar bilimidir. Ama toplumbilimi şu soruları da ileri sürebilir: insanın başaramamasına neden olan öğeler, etkenler sanayi toplum düzeninin hangi özelliklerinde bulunuyor ve kültür eleştirisinin yüzyıldan fazla bir zamandan beri bıkmadan gösterdiği tehlikeler hangi noktalarda ortaya çıkıyorlar.* Bu, doğrudan doğruya değerlendirici bir tavır almaksızın işlenebilen, yalnızca yapı ile ilgili bir sorundur; bugün konuşmamı bu soruna ayırmak istiyorum.

1. Bugünkü toplumun içinden geçtiği ve üzerine kurulduğu toplumsal düzenleme (Organisation) ağı, bütünde olsun, parçalarda olsun, o şekilde kurulmuştur ki insanı ancak belli bir yönden kavrar. Bağlardan biri insanı memur olarak, bir başkası vergi yükümlüsü olarak kendi özelliği içinde kavrar. Bir düzenleme onu seçmen olarak, bir başkası taşıt işleriyle ilgili olarak, bir üçüncüsü çok çocuklu bir aile babası olarak, bir dördüncüsü pek belli ekonomik ilgilerin konusu, örneğin ihraç edilen odun sanayisi işlerinde taşıyıcı olarak ele alır. *İnsanın bütün varlığı çok boyutlu bir kuruluş olarak göz önüne alınırsa,* şöyle söylenebilir: çağdaş yaşayışın bu düzen kuralları, insanı varlığının ağırlık noktasında ve merkezinde ele almazlar; ancak hep birlikte, ona pek belli bir noktada, ancak bir noktada temas eden teğetleri (tangent) olurlar. İnsanı kendi içlerine almazlar, sadece onunla ilgilenirler; nasıl ki bir polis ya da vergi kurumu hakkında da, bizimle ilgilendiklerini veya ilgilenmediklerini söyleriz. Eski toplumsal kurumlar, sözgelişi bir köy topluluğu ya da eski tarzda bir küçük sanat birliği insanı bütün olarak kavrar, onu gerçekten kendi içine yerleştirir; bu topluluklarda ortak töreler ve dinsel törenler, açık simgeler, belli bir şeref

kavramı ve pek kesin olarak yerleşmiş bir insan tavrı vardır. Bugünkü toplumsal yaşayışta da kuşkusuz, bütün bu şeylere neden olan, insan üzerinde iz bırakıcı, etkileyici topluluklar vardır; meselâ bir kişinin işlettiği işlik (atelier) ya da dostluk üzerine dayanan bir bağlılık. Ama bugünkü hayat için ayırt edici nitelik taşıyan toplumsal kurumlarda bu dayanışma ve yoğunluk yoktur; onların yalnızca oyun kuralı niteliği taşıdıkları söylenebilir. Bir oyun kuralı insanı esas itibarıyla bir kişi olarak değil, bir karşı oyuncu olarak kabul eder, ve onu bu role zorlar; bizim toplum düzenimiz için kendine özgü niteliği olan düzenleme biçimleri de bunu yapar. İnsan bu düzenlemelerde kelime anlamıyla, "*bütünü* ile alınmamıştır", toplumsal durumlarına göre kısım kısım görevlere ayrılmıştır ve her bir kez onlardan birine sürüklenmiştir. Bütün kişiliği ile bir yaşama çevresinde bulunan kimse, kendi köy topluluğundaki çiftçi gibi, bu çevrenin ortasında bulunur; buna karşılık, *çağdaş insan* bütün varlığının ancak küçük bir kısmını ilgilendiren birçok bağlantıların kesit noktasında bulunur; bir kesit noktası hayatı yaşar.

Günümüz Fransız toplumbilimi bu bağlantı içinde bugünkü toplumsal varlığın "désencadrement"ından söz ediyor. "Cadre" çerçeve demektir, "encadrer" çerçeve içine almak, çerçevelemek demektir; "désencadré" çerçevenin dışına çıkmak, çerçevenin dışında kalmak anlamına gelir. *Çağdaş insan désencadré olmuştur, yani: kendi toplumsal çerçevesinin dışına çıkmıştır ya da çok kez içinde bulunduğu çerçeve gevşemiştir.* Sanki hiçbir toplumsal yapıda bulunmamış gibi bugünün insanı, gördüğümüz şekilde, pek karışık ve çeşitli bir yapıda bulunuyor. Ama bu toplumsal cihazın, insanı içinde tutan ve taşıyan bir çerçeve niteliği değil de, onun varlığı üzerine atılan bir *balık ağı* özelliği vardır.

Şimdi bundan çıkan psikolojik sonuçlardan söz açacağım; bunlardan bir kısmına işaret etmiştim. Eski tarzda basit toplumsal kuramların kendiliğinden doğal olarak başardıkları şeyleri, anlatılan tarzdaki toplumsal kurumların ve düzenlerin ba-

şarabilmelerine imkân yoktur; onlardan bu istenemez. Onlar insana ne sağlam bir dayanak olurlar, (çünkü insan hayatının ancak pek belli bir durumu ile ilgilidirler;) ne de onda bir iz bırakabilirler (çünkü insanın esas kişiliğinin özünü hiç zorlamazlar). Toplumsal düzenler tek tek insanda toplumla bağlı olan, toplumla sağlamlaşan *kendi kendinin bilincine varmanın ve kendi değerini duymanın* gelişmesinde rol oynamazlar. Böyle bir şey, bu bilince varış, her çağda normal olarak insanın belli bir toplumsal mevkiye yerleştirilmesinden ve bundan çıkan, insanın kişiliği ile birlikte gelişen sorumluluk ve yetkilerden doğar. Eski küçük sanatçı kendini loncasının bir üyesi olarak, kendi kent topluluğunun bir bireyi olarak hissederdi; bu sağlam temelli toplumsal yerde kendi kendinin bilincine vardığından, güvenli idi. Çağdaş düzenleme biçimleri o kadar soyut, o kadar parçalı, ve o kadar oyun kuralı şeklindeler ki, bu şeyleri başarmalarına imkân yok. Buradan, birçok çağdaş toplumbilimcilerin, ilk sırada Emile Durkheim'ın gözüne çarpan olgunun büyük bir bölümü aydınlanır; bu olgu da şudur*: bugünün insanında kendisiyle ilgili değer duygusunun sallantılı bir hâle gelişi, insanın karamsarlıkları ve taşkınlıkları, ruhsal sinir hastalıklarının ve kendini öldürenlerin (intihar) sayıca çoğalması; bütün bunlar, en azından bunların bir kısmı, toplumbiliminin ele alacağı konulardır.*

2. Şimdi, bizim toplum düzenimizin özellikle *çalışan insanlarla ilgili* olan noktaları üzerinde duracağım. Bu, baştan beri, yani sanayi çağının başlangıcından beri çok tartışılmış olan ve benim son konuşmamda değindiğim bir konudur. Eleştiricilerin baştan beri ürktükleri üzere makinanın, yer yer gerçekten insanın çalışmasını makinalaştırdığı ve ruhsuzlaştırdığı söylenmiştir. Şüphesiz bu her zaman böyle olmamıştır; çünkü makina, küçük sanatta hiç bulunmayan çok yüksek nitelikte çalışma biçimlerini de ortaya koymuştur. Her hâlde en ince cihaz da, en kuvvetli makina da bir âlet gibi kullanılmaz. Ona hizmet edilir; o en iyi bir şekilde gözetilir. Makina kendi kendine işler;

onda çalışan insan, onun işleticisi ya da denetleyicisi olur; başından sonuna kadar, elinde bulunan bir ürünü meydana getirdiğinde değil de, bir "işçi" olarak, akılsal bir şekilde taslağı çizilmiş, makina süreci boyunca giden bir işletmeye sınavdan geçirilmiş bir işçi olarak yerleştiği zaman çalışması özüne kadar değişir. Orada, çalışan insan, söz konusu ürünü bütün çalışma süresince açık bir biçimde göz önünde bulundurur, ve *işin her parçası* iş bölümü ilkesine göre bütünden ayrılsa da bir bağlantı içinde kalır. Ama burada her bir parça bağımsızlaşır; (gerçi bir cihazın vazgeçilmez bir tekerlekçiği olduğundan) bu bağımsızlaşma nesnel olarak değil de genellikle işi güdenin kavrayışında, özellikle bu kavrama bütün hâlinde olduğu zaman iş ânının güncel bilinciyle oluşuyor. Bu her bir parça, sürekli yinelenen ve kesinlik, hız, dakiklik gibi, kuralcı ölçülere göre çalışmanın özü ile artık ilgisi olmayan, sırf üretim sürecinin kendi kendine işleyen gidişine uygun birçok niteliklere göre düzenlenebilen başlı başına bir harekettir. Bunun, yalnız makina başındaki özel işçiler için değil, bugünün akılsallaşmış büyük işletmeleri için işçiler kadar karakteristik olan, memur ve müstahdemlerin çalışmalarının çok daha yüksek bir derecesi için de geçerliği vardır. Günümüzün üretim araçları kendi içinde büyük işlevler ortaya koymuştur; bu işlevlerde söz konusu olan şeyler, örneğin üretilen ya da alışverişe sürülen mallar, artık olduğu gibi değil de, pek değişik bir hâlde, sözgelişi sayı tabelâsı, kayıtlar, denetim eğrisi, istatistik şeklinde ortaya çıkar. Bu gibi şeylerle belli bir ölçüde bürolardaki memur ve hizmetliler ilgilenirler; işçi bakımından görülürse, burada söz konusu olan şeyin, işletmede söz konusu olan şeyle hiçbir özel bağlılığı yoktur; bu işleten, sayan, kayıt tutan, denetleyen etkinlikler tamamıyla konudan uzak bir şekil hâline gelmiştir.

Bunun aynı zamanda kolaylıkla düşünülebilen psikolojik sonuçları da vardır. Bütün olarak görülebilen, iş ve başarılarının açık bir şekilde birbirine bağlı olduğu bir çalışma çevresinde, bütün yaşama alanını kaplayan ve bütün bir insan yaşayışının

akışında uzun bir sürede tamamlanan bir *deneyim* kazanılır. Bir çiftçinin ya da eski tarzda bir küçük sanatçının *nasıl bütün kişiliği ile kendi iş dünyasının içinde bulunduğu ve nasıl bütün yapılışı ile bu dünyaya bağlandığı düşünülsün;* bildiği ve denediği her şeyin kendi işi ile bir bağlantısı vardı; dünya hakkındaki bütün görüşleri de bu işle birlikte gidiyordu. Amerikalı toplumsal psikolog ve eğitimci John Dewey, sanayi sisteminde olduğu tarzda çok yüksek derecede uzmanlık ve yöntem gerektiren iş olaylarının genel olarak tam anlamıyla "deneyim" oluşturup oluşturamayacağı sorusunu ortaya atmıştı. İşe alışkın yetkililik, üstün ustalığa kadar her türlü uzmanlık bunlarda tamamıyla mümkündür, ama somut (konkret) bir merkez etrafında eksiksiz bir deneyimler dünyasının kurulması imkânsızdır. Bu olayın kökeni şuradadır: çağımızın yaşama dünyasında bir insanın ardına düştüğü, izlediği *ilgilerin,* manevî ilgilerin de çoğunun *kendi mesleksel çalışmalarıyla* hiçbir bağlılığı yoktur. Bu ilgiler çok çeşitli olabilir, ama bunlar merak, yan uğraşlar (hobby)'dır; *işin varlığı ile* bir bağlılıkları olmadığından ya da yalnızca bu bağlılık pek gevşek olduğundan ne de olsa onlarda tesadüfî ve keyfî bir şey kalır. Çağımız insanının "ilgilerinin" çeşitliliği, mesleksel çalışmalarının *öz bakımından* boşalmasıyla birlikte gider.

3. Sanayiden önceki ekonomi sistemlerinin hepsi ev işlerinin yapısına göre kurulmuştur (ekonomi kavramında *Oikos* yani *ev* tasavvuru dikkate değer). Bu, yalnız kapalı ev ekonomisinin basamakları için değil, daha sonraki, aşağı yukarı merkantilizm'e kadar giden çok daha büyük bağlantılar için de böyledir; bunların hepsi *Oikos*'da daha küçük veya daha büyük ölçüde yönetilirler. Sanayi sistemi büsbütün başka bir yapı örneği gösterir. Devir hareketi tipinde; İngiltere'nin klasik millî ekonomisinde ekonomik devir hareketinin keşfedilmesinin sanayi çağının başına rastlaması, buharlı geminin keşfi ile aşağı yukarı aynı zamanda oluşu pek uygun düşmüştür. *Sanayi sistemi* esas itibarıyla herkesi ekonomik ve toplumsal varlığı ile birlikte daha

büyük veya en büyük devir hareketi içine yerleştirir ve bu devir hareketiyle (daha doğrusu, bu devir hareketi içinde) bağlı kılar. Çok uzaktaki bir çiftlik de yapay gübre fiyatlarına bağlıdır ve tarım ürünlerinin dünya piyasasındaki fiyatları ekonomisini etkiler; tek tek işçiler ve memur ve müstahdemler de piyasa dalgalanmalarına (Konjunktur) katılır. Devir hareketi her noktasında zarar görebilir, bu zarar görme dolaşarak bütün çevreyi etkiler. Bu yapının her uzvu tek tek kişiler tarafından nedensel olarak anlaşılamayan, ya da bu kişilerin etkisinde kalmayan güçler ve olaylarla hissedilir bir şekilde ilgilidir. Bu sistemde, gemicilikte iskot denilen şey yoktur; bütünün sallantılarına göre ayarlanmış bağımsız (autonom) mekânlar bulunmaz; daha eski bütün ekonomik düzenlerde bu vardı. Ama burada bireyler bütünün her dalgası ile birlikte hareket eder ve bu düzen ne kadar mükemmel ve kapsayıcı olursa etkisi de o kadar artar. Bu devir hareketinin yapısının bir başka sonucu da şudur: böyle bir sistemde bütün devir hareketine hâkim olan "güç" konumları belirir. Bunlar tekeller hâlinde olabilirler ve belirli bir noktadan devir hareketinin önüne geçebilirler, kaptan köşkünden ve kilit noktalarından bu hareketi düzenlerler. Böylece yepyeni bir "güç" örneği ortaya çıkar: görülür şekilde bulunmayıp da ancak etkileriyle kendini hissettiren bu *güç* isimsizdir (anonymous); elle tutulamaz, bundan dolayı da kavranamaz. Bu sistemde hâkimiyetin, eskideki açıkça görülebilen simgelerle yüklü biçimlerinin giderek arka plana geçmesi, buna karşılık gücün bu yeni biçimlerinin gittikçe daha büyük rol oynamaları sanayi sisteminin pek belirgin özelliğidir.

Bütün bunlardan, sanayi sistemi koşullarında bütün insan varlığı için çok önemli olan psikolojik sonuçlar ortaya çıkar. Herhangi bir kimsenin, kavrayamadığı ama canlı olarak ilgilendiği devir hareketinin içine konuluşu olayının şöyle bir sonucu olur: insan durmadan, ister istemez deneyim (tecrübe) imkânlarını fazlası ile aşan yargılar vermeye zorlanır. İnsan bu devir hareketinin asıl bağlantısına ve özellikle kendi geleceğini etkile-

yen anonim güçlere nüfuz edemez; ama doğal olarak bu güçlere karşı herhangi bir tavır alması gerektiğini hisseder ve bu, zorunlu olarak tamamıyla yetersiz olan zihinsel araçlarla olur. Aslında insan, kendi görüş ufkunun çok dışında bulunan bu gerçeklik karşısına yalnız yargıları değil, duygu ve anlayışları da koyar. İşte burada, yanılsama ve sığ düşünüşün ve günümüzün kütle insanına özgü kesin olmayan, çok çabuk değişen ve pek kolaylıkla etkilenen değer duygularının yapısal temelini buluyoruz. Joseph Schumpeter şöyle bir inandırıcı görüş ileri sürmüştür: *bugünün insanı çok dar bir çerçeve içinde üstün bir uzman, gerçek bir bilirkişi olmak amacındadır; buna karşılık bu dar çerçeve dışında kalan bütün yargılarında ve tavırlarında gerçekliği kavramakta şaşılacak bir eksiklik gösteriyor.* Schumpeter bu eksik olan gerçeklik duygusunda, pek haklı olarak, günümüzdeki birçok güçlüklerin ve çatışmaların temelini bulmaktadır. Bu durumun en son temeli sanayi sisteminin yapısında gizlidir. Ve çağdaş yaşayıştaki ideolojilerin güçlerinin nedeni de işte bu noktadır. Bu ideolojilerde insanın kendi deneyimi ile hiçbir zaman cevaplandıramayacağı büyük sorular ilk ve son kez cevaplandırılır: bütün değer duyguları önceden hissedilir ve özellikle karşıda bulunanla ilgili değer yargıları sağlam formüller hâlinde şekillenir. Günümüz kütle insanının *ideolojilere düşkünlüğü*, bu insanın bütünü ile pek anlaşılamayan ve kendisini dar bir deneyim alanında uzmanlaşmaya zorlayan, tam ve mükemmel bir deneyim dünyası kurmasını adamakıllı güçleştiren bir yaşama sisteminde yaşaması olayının arka tarafından başka bir şey değildir.

İnsan üzerindeki bütün etkileri bakımından sanayi toplumuyla ilgili çizdiğimiz bu taslağı kesinlikle çok kötümser bulabilirsiniz; bütün konuşmalarımda gerçekliği tam olarak gösteremediğimi belirtmeliyim. Yalnız, belli yapı çizgilerini tek yanlı ortaya koymakla bir çeşit model hazırlamış oldum. Şüphesiz bugünkü yaşayışta da insanı tutan ve taşıyan toplumsal yapılar, insanı ilgilendirmekle kalmayıp kişi olarak görevlendiren ku-

rumlar, tamamıyla işlenmemiş çalışma biçimleri ve başarı bağlantıları vardır. Ama çağımızın toplum düzeninin birçok olaylarında bu model tamamıyla gerçekleşmiştir: büyük kentlerdeki taşıt işleri, büyük işletmelerdeki zincirleme çalışmalar-etkinlikler, yeni sigorta işleri ve bürokrasinin birçok bölümleri gibi. En önemli olan, bu model üzerinde düz bir gidişin, bir yönelişin ortaya çıkmasıdır. Yüksek bir düzeyde akılsallaştırılmış, uzmanlaştırılmış örgütlenme biçimleri kuşkusuz birer temel kazanırlar, ve bunların varlıklarını ispat ettikleri yerlerde tarihin tekerleği artık geri çevrilemez. Benim şimdi üzerinde durduğum nokta, sanayi sisteminin yapısında bu sistemin insanla ilgili olan manevî ana sorunun ortaya çıktığı yeri göstermektir. Bir noktayı açıklamış bulunuyoruz: sanayi sisteminin ortadan kalkması ve makinaya geçişi dile getiren büyük kesitin yeniden arkaya çekilmesi artık imkânsızdır. Öyleyse ödevimiz, bütün soyutluğuna ve eğilmezliğine rağmen bu sisteme insanî bir anlam kazandırmaktır. Bunun da başarılı olması için insanın pek derinindeki yedek güçlerinin harekete geçmesi gerekir. Ama biricik yol: ileriye giden yoldur. Buna da gelecek konuşmamda değineceğim.

VI.
SOSYOLOJİNİN KONUSU VE GÖREVİ

Tahmin edebileceğiniz gibi, bu son konuşmamda, şimdiye dek alanı içinde dolaşıp durduğumuz *toplumbilimi*'nden, yani *sosyoloji* [Soziologie]'den söz açmak istiyorum. Konuşmalarımızın genel konusu "Sanayi sisteminin tarihi ve kuramı" idi. Şüphesiz bu, sosyolojiyi ilgilendiren bir konu. Üstelik, bence bu sosyolojinin uğraştığı bir sürü konu arasından sadece herhangi birisi değil, sosyolojinin asıl uğraştığı konudur. Bana kalırsa, sosyoloji, bu konuyu ele alıp işlemek suretiyle bir bilim olarak doğmuştur. Bugün için ayakta kalması da her şeyden önce bu konuyu işlemesine bağlıdır. Bu, şimdilik benim ileri sürdüğüm bir tez. Tezimi ispat edebilmem için, bir parça sosyolojinin tarihinden, sonra bir bilim olarak gösterdiği mantıksal özellikten, yani sosyolojiye özgü düşünüş tarzlarından ve yöntemlerden söz etmem gerek. Hem böylece günümüzün toplum gerçekliği içinde karşılaştığımız çözülmemiş bir yığın sorun karşısında sosyolojiye düşen görev nedir? Gerek bu sorunların aydınlatılması, gerekse çözümü bakımından sosyolojiden neler beklenebilir? Bu konuda da bir sonuca varmak mümkün olacaktır.

Bilimlerin bir ayrılma süreci sonunda zamanla bir bir kurulmuş oldukları bilim tarihinde göze çarpan pek genel bir olaydır. Başlangıçta felsefe ve tanrıbilimi (Theologie) ile örtülü bir hâlde bulunan bilimler sonradan bağımsızlıklarını elde ede-

rek ortaya çıktı. Bu süreç, daha İyonyalı doğa filosoflarında felsefeden çözülmeye başlayan kozmolojide (özel olarak astronomi ile) başladı. Bundan sonra, Pythagoras'çılarda henüz tamamıyla felsefeyle örtülü olan matematik Euklides'te, Platon'un Akademisinde felsefeden ayrılıp bağımsız bir bilim hâline geldi. Bu gelişme yüzyıllar boyunca bütün tek tek bilimler sistemi gelişinceye dek sürdü. Bunlar arasında en son kurulanlardan biri iktisattı. İktisat, felsefeden, hem de ahlâk felsefesinden ancak on sekizinci yüzyılda çözülebilmiş, ayrılmıştır. Bilimler dizisinde şimdilik en sonuncusu da sosyolojidir.

Sosyoloji, bağımsız bir bilim olarak, ancak 1800 yıllarında (1800'den sonra) ilkönce Fransa'da; bir kuşak kadar sonra da Almanya'da kuruldu. Felsefeden çözülme (ayrılma) süreci burada daha açık bir şekilde izlenebilir. Sosyolojinin felsefî kökleri bir yandan Fransız Pozitivizminde, öbür yandan Hegel felsefesindedir. İlk önce şu noktayı belirtmeliyim: sosyoloji bilimlerin en genci, en yenisidir. Doğalı 150 yıl ha var, ha yok. Bu bilim on dokuzuncu yüzyılın bir ürünüdür. İlk klasik sosyoloji sistemleri ancak 1830 yıllarında, sonra 1848 ve onu izleyen yıllarda, yani Batı Avrupa'nın burjuva devrimlerine sahne olduğu dönemde ortaya çıkmıştır.

Toplum olaylarını inceleyen bir bilimin bu kadar geç kurulmuş olması insana pek şaşılacak bir şey gibi gelebilir. Zira, toplum gerçekliği (toplumsal gerçeklik) daima insanın son derece pratik ilgilerinin konusu olduğu için, bu konunun insanların dikkatini, sonra bilimin dikkatini üzerine çekmesi gerekirdi. Aslına bakılacak olursa, insanlar genel olarak düşünmeye başladıkları günden beri toplum düzeniyle ilgili sorunlar üzerinde zihin yormuşlardır. Aynı şekilde bilim de binyıllardan beri aynı meselelerle uğraşmıştır. Platon'un eserlerinde ve Aristoteles'in *Politika*'sında bir bakımdan bütün bir toplum bilimine rastlıyoruz. Orta Çağ'ın Arap ve batılı düşünürlerinde toplum düzeni üzerine, toplum şekillenmesi üzerine, hem de son derece sistemli bir şekilde ortaya konulmuş birtakım düşüncelerle karşı-

laşıyoruz. Aynı şeyi Yeni Çağ düşünürleri hakkında da söyleyebiliriz. (Bu arada Spinoza'yı, Thomas Hobbes'u, Kant'ı hatırlatmak yeter). Ancak bütün bu düşünürlerde toplum bilgisi felsefe çerçevesi, özellikle ahlâk ve tarih felsefesi çerçevesi içinde yer alır. Bu çerçeve içinde varlık sorunları ile değer sorunları ayrılamayacak biçimde iç içe girmiştir. Toplum bilimi burada felsefe sisteminin tamamlayıcı bir parçasıdır. Kendi başına, özel bir bilim olarak, öbür bilimlerle aynı ayarda, kendine özgü yöntemleri olan, sonra tıpkı öteki bilimler gibi felsefî kanaat ayrılıklarından bağımsız "pozitif" bir bilim olmak iddiası ile *toplumbilimi/sociologie* ancak on dokuzuncu yüzyılda kurulur. Hem *sociologie* bu iddiayı hep daha da kuvvetle ileri sürmüştür.

Şimdi, bu yeni bilimde (sociologie) baştan beri bir gerginlik göze çarpar; konusu ve araştırma alanı ile ilgili olan bu gerginliği bugün de görebiliriz: Bir yandan, *kuramsal ilgisi, gerek zaman gerek mekân bakımından toplumla ilgili ne kadar olay varsa hepsini,* yani bütün yeryüzünü, bütün ulusları ve gelmiş geçmiş bütün tarihsel dönemleri içine alır. Sosyolojinin kendi alanıyla ilgili bütün olayları kucaklamak istemesinde anlaşılmayacak bir şey yok. Nasıl botanik yeryüzündeki bitki hayatının bütün biçimlerini kendi araştırma alanı diye görüyorsa, *sosyoloji* de aynı şekilde toplum yaşayışıyla ilgili ne kadar olay varsa, hepsini kendi araştırma konusu diye kabul eder.

Ancak, öbür yandan sosyoloji daha *ilk büyük sistemlerinde, bütün ilgisini* o sırada Batı Avrupa ülkelerinde kurulmaya başlayan bir toplum düzeni üzerinde, yani *sanayi toplumu* üzerinde toplar. Sosyoloji, (o sıralarda) doğrudan doğruya *"bugünün toplum hareketinin kuramı"* diye, *"sanayi toplumunun kuramı"* diye tanıtılır. Saint-Simon'da olsun Almanya'da Lorenz von Stein ve Karl Marx'da olsun, sosyoloji bu anlama gelir. *Gerginliğin öbür kutbu da bu.* Hiç şüphe yok ki, *sosyoloji* toplum kurumlarını inceleyen, genel ve sistemli bir bilim olarak değil, *sanayi hareketinin kuramsal öz bilinci olarak* ortaya çıkmıştır. Sosyoloji ile sanayi sisteminin aynı zamanda doğması tesadüfi

değildir. İlk sosyologlar, Fransız Devrimi zamanında, sanayileşmenin yeni başladığı dönemde, ilk fabrikalarla, ilk makinalarla birlikte ortaya çıkmıştır. Sanayi toplumunun doğduğu her yerde, sosyoloji de doğar. Yeni bilim, ateşini, yeni doğan toplum gerçekliğinden alıyor gibidir. Sanki o zamana dek insanlar arasında yer etmiş olan toplum düzenleri pek doğal görünüyorlardı da, onun için özel bir bilime ihtiyaç göstermemişlerdi. Şimdi ise sanki insanlar arasındaki toplumsal bağlantı artık sorunlu bir duruma gelmişti ve bundan ötürü yasalarını araştıracak olan bir bilime muhtaçtı. Ya da şöyle söyleyelim: Sanki eskiden toplum olayları devletlerin o büyük, o sağlam biçimlerine bağlı oldukları için kendi başlarına, özel birer olay olarak ortaya çıkmamışlardı. Şimdi ise devlet kalıbından kurtulmuşlardı; yani bağımsız birer gerçeklik olarak yeni ortaya çıkıyorlardı. Gerçekten de sosyolojiyi kurmuş olan düşünürler ikide bir bunu tekrarladıkları gibi, uğraştıkları yeni bilimin anlamını böyle bir anlatımla dile getirirler. Onların demesine bakılırsa, *Ancien régime* ve bu rejimin dayandığı sistem yıkılıp yeni makina ile üretme ilkesi ortaya çıkınca, toplumun harcında (materyal) sonu nereye varacağı henüz kestirilemeyen bazı hareketler meydana gelmiştir. Nasıl fizikçi maddeyle hareketleri incelerse, biz de bu gibi hareketleri incelemeliyiz. Onun için (belki de ilk Fransız toplumbilimcisi diye gösterilebilecek olan) Saint-Simon bu yeni bilime "*Physique sociale*" adını vermiştir. Ve 30 yıl sonra genç Hegel'ci Lorenz von Stein geleneksel devlet biliminin yeni bir bilimle, *toplum bilimi* ile bütünlenmesi gerektiği iddiasını ortaya attığı zaman, bu iddiasını temellendirmek için aşağı yukarı aynı şeyleri söylüyordu: "Yeni bir gerçeklik (olgu) zamanın kapılarına gelip dayanmış ve onları çalıyor. *Sanayi üretimi yöntemlerinin kabulü ile ortaya çıkan ve devirici bir nitelik edinecek gibi görünen toplum hareketine* hâkim olmamız gerek. Ancak bunu yapabilmemiz için önce bu hareketin yasalarını bilmeliyiz. Bu da yeni bilime düşen bir görevdir". Bunlar Von Stein'ın kendi sözleri. Yalnız bir tek konu ile yetinmek bir

bilimin hiçbir zaman işine gelmez. Her bilim daima kendi sorularıyla, kendi yöntemleriyle kavrayabileceği araştırma alanının bütününü kucaklamaya çalışır. Özel bir araştırma konusu olan sınaî toplum düzeni sayesinde, başlı başına bir bilim olduğu bilincine eriştikten sonra sosyoloji de aynı şekilde hareket etmiştir, insan nasıl ta baştan beri herhangi bir üstün varlığa inanmış ya da herhangi bir sözle anlaşma dili (herhangi bir dil) kurup geliştirmişse, aynı şekilde baştan beri herhangi bir toplum düzeni içinde yaşamıştır. Bu bakımdan sosyolojinin konusu, dilbiliminin ya da karşılaştırmalı dinbiliminin konusu kadar eski olup, bunlar kadar kökten insanın özüne bağlıdır. Toplum kurumlarının gösterdiği bütün bu çeşitlilik, gözlem alanı olarak, sosyolojinin gözü önüne serilir. Bu alanın bütün zenginliğiyle iyice işlenmesi gerekir. Hem bunun böyle olması sırf sistematik tamlık (eksiksizlik) bakımından değil, aynı zamanda mantıksal bir zorunluluktur. Çünkü ancak çeşitli olaylar birbiri ile karşılaştırılırsa, toplum hayatını yöneten yasaları bulmak mümkün olur. Sözgelişi, Max Weber'in sisteminde ne zengin bir olay malzemesinin işlenmiş olduğunu düşünün. Ya da günümüzde ulus sosyolojisinin ne kadar gelişmiş olduğunu, sonra ilkel toplum biçimlerinin incelenmesinden günümüzün sorunları için ne denli yararlı bilgiler edinmiş olduğumuzu düşünün. Ama gene de *sınaî toplum düzeni* konusu, yeni sosyoloji sistemlerinde bile kilit mevkiini muhafaza etmiştir. Anlatmak istediğim *gerginlik* işte bu. Sosyoloji, bir yandan insanların içinde birlikte yaşamış oldukları bütün toplum biçimlerini inceleyen bir bilim; bu bakımdan sözgelişi bir ilkel ulusun totem örgütü günümüzün herhangi bir toplum sorunu kadar sosyolojinin ilgisini çeker. Öbür yandan sanayinin gelişmesi ile ortaya çıkan toplum düzeni baştan beri sosyolojinin asıl konusu olmuş, bugüne değin öyle kalmıştır. Hem sosyolojinin bu konuya verdiği önem meselâ dilbiliminin geçmiş dil biçimlerine kıyasla bugünkü dil sorununa verdiği önemden kat kat fazladır. Bana kalırsa bunun kökleri yalnız sosyolojinin kaynağında ve ilk kurulan

sosyoloji sistemlerinin özelliğinde değildir. Bence bunun asıl nedenini sosyolojinin konusunda, sosyolojinin mantıksal özelliğinde aramak gerektir. Böylece sosyolojinin özünde bulunan ikinci bir gerginliğe gelmiş oluyoruz ki şimdi artık bu gerginlikten söz edeceğim.

Bilim, hiç değilse çağdaş (modern) bilim, uğraştığı olayları "sine ira et studio" (yani tarafsız bir gözle), değer yargısı gözetmeksizin, her türlü pratik kaygı ve amaçtan bağımsız olarak, yalnızca ama yalnızca *nesnel* (objektiv) *gerçekliğe* varmak amacıyla araştırma kuralına uygun biçimde çalışır. Bir bilimin elde ettiği bilgilerin her yerde ve her zaman doğru olabilmesi için bu şarttır. Çünkü araya herhangi bir değer yargısı karışacak olursa, bilgilerin genel geçerliği tehlikeye düşer. Onun için bilim, insanın işine yarayan buğdayı ne kadar özenerek incelerse, insanlara rahatsızlık veren yabani otu da aynı dikkatle; sevimli ev hayvanını ne kadar ilgi ile incelerse, zararlı böcekleri de (haşaratı da) aynı ilgi ile inceler. "*Yabani* ot", "*zararlı* böcek", bütün bunlar pratik davranışın eseri olan kavramlardır. Bunlar bilim araştırmasının konusu olur olmaz, gerçi bu gibi ayırmalar ortadan kalkmaz ama *"parantez içine alınırlar"* (yani hesaba katılmazlar). Bunların bilim araştırmasına etkisi dokunmaz. Araştırma konusu insan-dışı doğa değil de, *insan* dünyasına aitse, sonra hele *toplumsal* gerçekle ilgili konular söz konusu ise, modern bilimin kendi kendine yüklediği bu "*değer yargısı gözetmeme*" kuralı büsbütün önem kazanır. Sosyoloji de başlı başına bir bilim olarak kurulalı beri bu kurala boyun eğer. Öyle ki sosyolojiyi kurmuş olanların ağzından şu sözleri sık sık duyabilirsiniz: "Doğabiliminin kendi araştırma alanında ne vakittir örnek olarak alınacak tarzda erişmiş olduğu *nesnelliğin tıpkısına* toplum olaylarını bilim yönünden incelerken de erişilmelidir. Sadece siyasî görüşleri, millî motifleri bir yana bırakmak yok. Tabaka yahut sınıf bağlılıklarından sıyrılmakla olmaz. Bu zaten şart. Üstelik sosyolog, *toplum durumlarının*, yeni yeni şekiller aldıkça, geliştikçe *bu durumlar içinde yaşayan insanların*

alın yazısını, bu arada kendi alınyazısını da kesin olarak belirlediğini bir an için unutmasını öğrenmelidir. (Çoğu vakit denildiği gibi) "sosyolog, insan topluluklarını incelerken, arı ya da kunduz toplumlarını inceliyormuş gibi davranmalı, hiçbir duygu unsuruna yer vermemelidir."

Bir kez şunu iyice belleğimize yerleştirmemiz gerekir ki, bu isteği yerine getirmek, hele sosyoloji için büsbütün güç bir iştir. Üstelik böyle bir şey, insana yapmacık, doğal olmayan bir bakış gibi de gelebilir. O kadar olmasa bile böyle bir isteğin burada oldukça yüksek bir soyutlama (gerçekten sıyrılma) derecesini dile getirdiğine şüphe yok. Çünkü, hiç şüphesiz insanın doğal durumu, içinde yaşadığı toplum gerçekliği karşısında tavır alan, evet ya da hayır diyen, siyasî bazı inanç ve idealleri olan bir varlık olarak yer almasıdır. Burada insan, kelimenin en gerçek anlamıyla parti(li)dir. İnsanın toplum içinde belli bir yeri vardır; toplumdaki durumu ile birlikte verilmiş olan belli çıkarları (ilgileri) vardır. Toplum düzeninin şu veya bu doğrultuda değişmesini, düzeltilmesini ister. Gerçekte ilk zamanlardaki toplum felsefelerinin hepsinde *varlık* sorunlarıyla *değer* sorunları hep sıkı sıkıya birbirine bağlı olurdu. Daha önce de söylediğim gibi, sosyoloji bağımsız bir bilim olarak ortaya çıkmadan önce, sosyoloji sorunları felsefe sorunları arasında (bundan başka, hukuk ve devlet kuramında) yer almıştı. Orada, sözgelimi doğal hukuk kuramlarının hepsinde bu iki soruyu daima birbirine bağlı olarak buluruz: (bir yandan) insan toplumunun özü ve biçimleri nelerdir? Toplumun doğup gelişmesini geliştiren yasalar nelerdir? Bir bunlar sorulur; bunlara *olgu* (ya da varlık, gerçeklik) soruları diyoruz. Ama bir yandan da toplumun şekillenmesinde rol oynayan kurallar hangileridir? Âdil bir hukuk, iyi düzenlenmiş bir toplum nasıl olur? En iyi devlet şekli hangisidir? Bunlar sorulur ki bunlar da *değer* sorularıdır. Şu hâlde *sosyoloji*, uğraştığı konuya böylesine kuvvetle sokulan ve bu derece nesnenin özünde bulunan *değer sorunlarını "parantez içine alıp" toplum yapısı ile ilgili sırf kuramsal kavramlar*

kurmaya kalkıştığı, Max Weber'in deyimiyle *"değer yargısı gözetmemeye" karar verdiği zaman, gerçekten de esaslı bir soyutlama* işine girişiyor demektir. *Günümüz sosyolojisi değer yargısından kaçınır.* Daha önce de söylediğim gibi, niçin böyle hareket ettiğini bilir. *Çünkü bir bilim özelliği kazanması onun bu kararına ve bu kararı yürütebilmesine bağlıdır.* Ancak bunu yapabilirse, sosyoloji toplum hayatını yöneten yasalar hakkında genel geçerliği olan, ispat edilebilen bilgilere erişebilir.

Bu söylediklerimle ben gene de *gerginlik* kutuplarından ancak birini dile getirmiş oldum. Şimdi ikinci kutba geliyorum: Kendi kendimize: "Toplum neden meydana gelir, toplumun bütün biçimleri ve kurumları *hangi malzemeye* dayanır?" diye soracak olursak, buna verilecek tek cevap şudur: Bu malzeme *insan*dır, ama kuramsal bilgileri olan insan değil, *pratik işler gören, isteyen, tavır takınan, karar veren insan. Bütün toplumsal düzenler, bu canlı malzemeden meydana gelir.* Onun için *toplum* denince, hemen, insanların bu toplum düzenleri içinde yaşadıkları, onlara ayak uydurdukları ya da karşı geldikleri, onları istedikleri ya da istemedikleri, onları destekledikleri veya yıkmaya çalıştıkları gibi onları olduğu gibi devam ettirmek ya da değiştirmek istedikleri akla gelir. Esasen bugünkü toplum düzeni ile ilgili olarak bu düzeni kabule hazır bulunan *bir kimse* de başka türlü hareket edemez. Gerçi nesnel bilimin tavrını takındığı zaman bu gerçeği parantez içine alabilir, ama hesaba katmamazlık, düşünemezlik edemez; önünde sonunda bu gerçek dile gelecektir. Bir tavır takınmadan edemeyiz, ama amacımız tavır takınmadan önce ne kadar çok nesnel bir gözle ayıklanmış, derli toplu olay malzemesi toplamak mümkünse toplamak, toplum olaylarını yöneten yasalar hakkında mümkünse çok bilgi edinmek olmalıdır. Ama gene de, "içinde yaşadığımız toplum düzeni karşısında, sonra bu düzenin gelişme temayülleri karşısında durumumuz nedir? Bu düzen içinde takınacağımız tavır nasıl olmalıdır?" sorusu bir an önce cevaplandırılması gereken bir soru olarak ortada durmaktadır. Ve ne kadar sis-

temli bilgilerle yüklü olursa olsun, hiçbir sosyoloji bizi bu soruyu sormaktan muaf tutamaz.

Eski sosyoloji sistemleri son derece basit ve ilk bakışta insana apaçık görünen bir düşünce zincirlenmesi yardımı ile bu gerginliğin iki kutbunu birleştirmeyi denediler. Bu amaçla da pozitif doğa bilimlerinin maddî doğanın yasalarını sırf kuramsal yönden araştırdıklarını, bunu yaparken de, işe hiçbir değer yargısı, hiçbir pratik niyet karıştırmadıklarını ve ancak böylece insana teknik kurma imkânı kazandırdıklarını, bu teknik yardımıyla da insanın doğaya egemen olabildiğini hatırlatıyorlardı. Bilim araştırması sonunda ortaya çıkarılıp kuramsal bir formülde ifadesini bulan her yasa bağlantısında pratik bir uygulama imkânı gizlidir. Başka bir deyimle, böyle bir bağlantı bu noktada doğayı insan ereklerinin hizmetine sokmak imkânını kazandırır. Bütün *çağdaş teknik* de uygulanmış fizik, uygulanmış kimya, uygulanmış fizyolojiden başka bir şey değildir. Buna bakarak, toplumsal yaşamı yöneten yasaların kuramsal bilgisinin de bir gün uygulanmış bir sosyolojinin, topluma biçim verme tekniğinin temelini oluşturabileceği düşüncesi akla yakın geliyordu. Sosyolojiyi kuranların tasarladıkları düşünce buydu. Sosyolojinin kurulup gelişmesinde belki en çok etkili olan da bu düşüncedir.

Bugüne değin canlılığını korumuş olan bu düşüncenin doğru bir yönü olduğuna şüphe yok. Sadece uygulanmış sosyolojinin özel bir yeğinlikle yürütüldüğü Amerika'da değil, birçok ülkelerde bugün koca koca enstitüler, ilerde pratik bazı tedbirlerin alınmasında, sözgelişi yasa yapma işlerinde temel oluşturacak sosyolojik bilgileri işlemektedirler. Yerleştirme (iskân) sosyolojisinden elde edilen sonuçların, pratik yerleştirme siyasetiyle ilgili işlere uygulanabileceği, meselâ şehir genişletilmesinde, köyle ilgili yerleştirme işlerinin düzenlenmesinde işe yaradığı görülmüştür. Sığınma sosyolojisinin, göç sosyolojisinin, meslek sosyolojisinin sonuçları için de aynı şey söylenebilir.

Bununla birlikte bugün iyice biliyoruz ki, sosyolojik bilgilerin günlük yaşama alanına uygulanması ancak belli kısmî sorunlar için mümkündür. Ama dünya ölçüsünde bütün bir toplum düzeninin, bütün bir toplum sisteminin planını yapmak imkânsızdır. Bu öyle, bir makina kümesinin ya da bir sulama sisteminin kâğıt üzerinde planını yapıp sonra bu plana uygun bir tarzda gerçekleştirilmesine benzemez. Teknik işlerle toplum yasaları arasındaki fark buradadır. Ve bu fark daima kalacaktır. Zira bu farkı doğuran derin bir neden vardır ki o da şudur: her teknik eser (en büyüğü de dâhil) akılla düşünülüp meydana getirilmiş bir sistemdir. Toplum yasaları ise tarihsel olayların akışı içinde bulunurlar. Ve insan bu kurumları istediği şekilde düzenlemek için ne kadar uğraşırsa uğraşsın, onları tarihin akışından dışarı çıkaramaz. İşte doğa bilimleri ile teknik arasındaki bağlantıya bakarak sosyolojik bilgi ile politik erekler arasında buna benzer bir bağlantı kurulmaması bundandır. Max Weber'in, "Siyasî karar başladı mı, sosyolojinin yetkisi sona erer. Değer yargısı gözetmeme damgasını taşıyan sırf kuramsal bir girişim olmak dolayısıyla sosyoloji, neleri istememiz gerektiği hakkında insanı bağlayan herhangi bir şey söylemeye yetkili değildir" demesinde ve her fırsatta bu nokta üzerinde durmasında derin bir anlam vardır.

Sosyolojiyle uğraştığımızda, kendimizin de içinde bulunduğumuz tarihsel gerçeklikleri inceliyoruz, göz önünde bulunduruyoruz. Tarih ise durmadan bugüne akar ve sonunda hep geleceğe doğru açılır. Tarihin her bitiminde açık (yanıt verilmemiş) sorular bulunur. Hem de bunlar bizim yanıt verdiğimiz sorulardır. Sosyoloji (bizim bu konuşmalarımızda yapmayı denediğimiz gibi) bugüne değin geçirdiği gelişmelerle ve bugünkü biçimiyle, çağdaş toplum düzeninin bütününü incelerse de, daima *olmakta olanı* araştırır. Olay araştırmasının sınırları içinde kalır ve olması gerek diye herhangi bir yargıda bulunmaz. Ama ne var ki sosyolojinin genişlettiği olay malzemesi içinde şu soru kendiliğinden ortaya çıkar: "Bu toplum düzeni içinde in-

sanın durumu nedir? insan bu yaşama sistemine ayak uydurabilecek durumda mıdır? Yoksa kendi yarattığı bir dünyada yolunu şaşırmak tehlikesiyle mi karşı karşıyadır?" Sosyolojik sorunlar üzerinde düşünüp taşınma insanı açık duran, henüz çözülmemiş olan bu soruya götürür ve bu soruyu, bir soru olarak elden geldiğince keskin, müspet ve olaylara yakın bir biçimde açık seçik bir anlatıma kavuşturmak sosyolojinin görevidir. Sanayi sisteminin doğmasına yol açmış olan tarihsel gelişmeyi geri bükmenin ya da bu düzeni (yani sanayi sistemini) bozup kaldırmanın imkânsızlığı üzerinde daha önce durmuştum. Bu toplum düzeni, artık biz istesek de istemesek de varılmış bir noktadır. Bundan sonra artık sadece ileriye doğru düşünülebilir. Onun için burada insana düşebilecek en akla yakın görev, olsa olsa bu sistemin manevî güçlerle beslenmesi olabilir.

Şöyle diyebilirim: sanayi çağında, yeryüzünün kömür gibi, petrol gibi, uranyum gibi maddî enerji birikimlerine dört bir yanda el atıldı. Çünkü sanayi sistemini yaşatan bunlardır. Belki de bu sistemin tarihimizin yüzyılları boyunca depo edilmiş olan ruhî ve manevî güç (Energie) birikimlerine de aynı derecede şiddetle ihtiyacı vardır. Bu manevî birikimleri işletmek, onları toplum düzeninin yeni biçimleri içine akıtıp, buralarda verimli kılmak; işte asıl yapılması gereken bu olmalıdır. Bugün bu, yeryüzündeki bütün uluslara düşen bir görevdir. Gerçi her ulus bu görevi kendine göre, kendi özel tarihsel ve coğrafî durumuna göre yerine getirebilir, ama dediğimiz gibi, bu görev bütün ulusları ilgilendirdiği gibi, tarihimizin geleceği de bu görevin yerine getirilmesine bağlıdır

Dizin

A

Akarsu, Bedia, 9
Almanya, 48, 78, 79
Amerika, 11, 32, 42, 44, 48, 50, 64, 85
Ancien régime, 80
Aristoteles, 78
Arkwright, Richard, 12, 40
art bölge (hinterland), 48
Avusturya, 51

B

Batuhan, Hüseyin 9
Bradford, 41
buharlı gemi, 27, 42, 73
burjuva, (kentli), 30, 57, 61, 78

C

Canonade von Valmy, 25
Carlyle, Thomas, 55
Cartwright, Edward, 12, 40
Cengiz Han, 32
Chou dönemi, 27

D

Dewey, John, 73
dokuma sanayisi, 12, 40, 41, 49
Durkheim, Emile, 71

E

ekonomik bunalım, 15, 54
el işçiliği, 11, 12, 36, 40, 41, 43
elektrik sanayisi, 13, 43
esnaf birlikleri, 52
Euklides, 78

F

Fransa, 10, 16, 25, 26, 32, 48, 51, 56, 78
Fransız Devrimi, 25, 51, 80
Fransız Pozitivizmi, 78
Freyer, Hans, 9, 10, 12, 13
Fulton, Robert, 42

G

Glascow, 41
Goethe, Johann Wolfgang von, 25, 26, 27, 67

H

Hegel, George Wilhelm Friedrich, 16, 57, 78, 80
Hegel Okulu, 57
Henry Ford Motor Company, 44
Hobbes, Thomas, 79
Homo Faber, 12, 38
Horatius, 27
Hudson ırmağı, 42

İ

İlkçağ Felsefesi Tarihi, 9
İngiltere, 10, 12, 26, 32, 40, 48, 73
İrlanda, 48
İsa, Hz., 27
İskandinav ülkeleri, 64
İskoçya, 10, 32, 40, 48
İtalya, 48

K

Kant, Immanuel, 79
Kimya çağı, 43
küçük sanatlar, (zanaatlar), 14, 51, 57, 58, 61

L

liberal düşünceler, 50, 52, 54, 65
liberalizm, 18
Liebig, Justus von, 13, 43
lokomotif, 13, 42

M

Manchester, 41
Marienbad, 27
Marx, , Karl, 16, 17, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 63, 79

O

Oikos, 19, 73
Orta Sınıf, 17

P

Paris, 13, 44
Physique sociale, 21, 80
Platon, 78
Proletariat, (işçi sınıfı), 15, 55, 59
Prusya, 51
Pythagoras, 78

R

Ren-Vestfalya, 48

Roma, 27

S

Saint-Simon, 21, 79
sanayi devrimi, 21, 26, 28, 31, 40, 41
Savua, 51
Schumpeter, Joseph, 20, 75
Sezar, 27
sınaî toplum düzeni, 81
siyasal devrim, 26, 31
Sosyoloji Kuramları Tarihi, 9
Sosyolojiye Giriş, 9
Spengler, Oswald, 27
Spinoza, Benedictus, 79
Stein, Lorenz von, 21, 79
Stephenson, George, 13, 42

T

tanrıbilimi, (theologie),77
Tarih Felsefesi, 9
Techne, 11, 37
Tivoli, 27
toplumsal yapı değişmesi, 15, 55

U

uzman işçi sınıfı, 18, 63

V

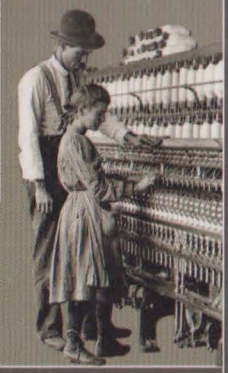
Valmy, 26

W

Watt, James, 11, 12, 37, 40
Weber, Max, 23, 81, 84, 86
Weimar, 25, 27

Y

yelkenli gemi, 27
Yeni teknik, 11, 12, 13

Hans Freyer'e göre, 19. yüzyıl bütün yüzyıllar arasında, insanlık tarihinde en çok değişiklikler gösteren yüzyıldır... Eski çağlardan sanayi çağının başlangıcına kadar herhangi bir ülke sınırlı, kendi içine kapalı birçok bölgeye ayrılır ve yaşam onun içinde olup biterdi. Bu bölgeler, bütünlüğü ve bağlantıları ile alışılmış düzenleri ve kurumları ile kendilerine özgü bir görünüşte idiler. Sanayi çağıyla birlikte sınırlı, kendine yeten yaşama çevrelerinin yerine, büyük bir balık ağı gibi bütün insanları, bütün ihtiyaçları içine alan evrensel bir bağlantılar sistemi geçmiştir. Bu, *toplumbilimi bakımından*, eski toplumsal yapının tam bir değişimini gösterir. Sanayi hareketinin içine giren ya da bu harekete sonradan katılan bütün uluslar er geç bu değişimden geçiyordu.

Freyer'in önemle üzerinde durduğu diğer bir nokta ise "teknik" sorunudur. Eski teknik, Yunanca "Techne" sözcüğünün belirttiği şeydi; yani, özel bir sanat ya da özel bir *beceri*, özel bir güç anlamına geliyordu ve şu yalın formüle dayanıyordu: herhangi bir şey yapmak isteyen insan, onu yapabilmek için bazı âletlere muhtaç olduğunu bilir veya zamanla öğrenir. Dikkatini önce bu âletler üzerinde toplar. İstediği, bir şeyi *yapabilmek*, hem de kesin, güvenli bir biçimde yapabilmektir. Bu *teknik*, "yapmak istediğim bir şeyi yapabilmeliyim" kaygısıdır. Oysa, Sanayi Çağı ile birlikte, *teknik*, nitelik bakımından yeni bir anlam kazanmıştır. Eylemin özünü değiştiren manevî formül değişmiştir. Eski teknik'de ise, insanın kaygısı yapmak istediği bir şeyi yapabilmekti. Yeni teknikle, tekniğin anlamı da, işlevi de büsbütün değişmiş bulunuyor; "teknik" denilince, "fayda" değil, "güç" anlaşılıyor. İnsan artık Homo Faber olarak doğadaki madde ve kuvvetleri *olduğu gibi* kullanmakla kalmıyor, organik ölçüyü aşacak şekilde doğayı, doğadaki güç kaynaklarını kullanıyor. Kısaca, Sanayi Çağı'nın büyük teknik devriminin doğuşuna önayak olan makina şekli, iş ve âlet makinası değil, "güç" makinasıdır.

ISBN: 978-605-5063-18-4

